Бранко Б. Белић

СТАРИ ДОБОЈ
- у ријечи и слици -

OLD DOBOJ
- Illustrated -

Добој 2003.

Проф. Бранко Б. Белић
Мр. археологије

СТАРИ ДОБОЈ
У РИЈЕЧИ И СЛИЦИ

Рецензија: мр. Ђорђе Нијемчевић
Лектор: Слободанка Белић
Припрема за штампу: инг. Жива Мирков
Превод на енглески језик: Горан Стојановић
Штампа: Штампарија Удружења дистрофичара Добој
За штампарију: Станоје Симић, граф. инг.
Тираж: 500 примерака
Издање аутора 2003.

Prof. Branko B. Belic
Mr. Archeologist

OLD DOBOJ
ILLUSTRATED

Review: mg. Djordje Nijemcevic
Lector: Slobodanka Belic
Printing preparation: ing. Ziva Mirkov
Transaltion: Goran Stojanovic
Printed:Printing Company of Assotiation of People with Dystrophy Doboj
Technical editor: Stanoje Simic, graph. eng.
500 pieces
Issued by Author 2003.

СТАРИ ДОБОЈ

Тврђава и варош именом Добој налазе се у сјеверној Босни на простору једне широке географске зоне побрђа, преко које планине Балкана благо падају у низије Пhistorically Паноније. У том простору подручје око ушћа Усоре и Спрече у ријеку Босну, несумњиво представља централни дио за једну пространу област што се налази јужно од ријеке Саве, око поријечја доњег и средњег тока Босне. Средишњи геостратешки значај положаја око ушћа Усоре и Спрече, пресудан је чинилац за постанак тврђаве и вароши, из којих се, као језгра, развио савремени Добој. Ту је израсла током шест/седам вијекова, полако и мукотрпно варош добојска, прије свега, захваљујући изузетно великој вриједности комуникационог чворишта природно створеног сучељавањем трију простора преко ријечних долина Босне, Усоре, Спрече. И када су у другој половини 19. вијека ударани темељи савременог саобраћаја, гдје су основни правци кретања везивани искључиво за ријечне долине, тада је подручје око Добоја избило у први план. Једино је на овој широкој локацији, преко ријечних долина, било могуће реализовати раскрсницу од четири путна правца за потребе жељезничког и друмског саобраћаја. Треба знати да је тако било одувијек у прошлости, па је тако и данас. Комуникације су шанса Добоја, а тврђава и варош добојска су били и остали њихова незамјењива потреба.

У свом дугом трајању, тврђава на каменитом бријегу изнад долине ријеке Босне баш насупрот ушћу Спрече, није се у континуитету развијала и равномјерно расла. Успоне и падове диктирале су честе, чак превише честе ратне прилике, али и године мирних времена, која су међутим и

OLD DOBOJ

The Fortress and Settlement named Doboj is situated in Northern Bosnia in wide geographical zone of hilly terrain, as lower part of Balkan mountains ending to Pannonian depression. The Area of Bosnia river mouth of Usora and Spreca certainly represents central part of region south of Sava river. Geostrategic significance of the Fortress and Settlement position around Spreca and Usora river, has been crucial factor for its appearance as a precedence of contemporary Doboj Town. Thanks to extreme significance of communication junction , naturally created by bordering of the Areas over three river Valleys: Bosnia, Usora and Spreca, the Doboj Settlement has been developed throughout six or seven century's. In the middle of 19th century when were layered a foundation of modern traffic, main routes were tied to river valleys, the area around Doboj come out to the surface. Only on this wide location, across three river valleys was possible to form a crossroad junction of four major routes necessary for road and railroad traffic. It was before as it is today. Communications are opportunity for development of Doboj and the Fortress and Settlement were their irreplaceable necessity.

The Fortress, in its continuum placed on rocky hillside above river Bosnia, hasn't been developed uniformly. Frequent war circumstances, but also a time of peace have caused ups and downs of the Settlement. On the other hand, that long time during various epoch has

нажалост редовно била краћег трајања. Са друге стране, то дуго вријеме, условљавало је у разним својим епохама, у складу са мијењањем ратне технике, различите концепте одбране и диктирало изградњу увијек нових облика тврђавских бедема и кула. Данас је истекло већ читаво стољеће одкако истраживачи из више научних дисциплина пишу о тврђави и вароши Добоју, сагледавајући вријеме постанка и начин градње, одбрамбене функције, одлике и намјену њених грађевина и њихова значења.

Данас се градско насеље шири по алувијалној плочи проширене долине Босне, затим по рубу најнижих огранака од горја масива Крњина, Озрена и Требаве. Али увијек треба имати на уму, како је изворна, најстарија агломерација вароши почев од средњег вијека када је утемељена, сједила једино на осојној страни Крњина.

Резултати археолошко - историјских истраживања, нарочито оних до којих се дошло обимним радовима музеја у другој половини 20. вијека, показују постојање једног, иначе врло ријетког континуитета људског насељавања и живљења око Добоја. Од најстаријих епоха праисторије, у сваком временском раздобљу, овде живе људи заснивајући насеобине око ушћа Усоре и Спрече у Босну. Откривена су и истраживана бројна станишта прачовјека, ловца старог каменог доба (палеолита), не у пећинама већ на отвореном, по главицама глинених брегова изнад ријечних долина. - Насеља земљорадника, из много каснијег млађег каменог доба (неолита) су заснивана у равницама покрај житородних поља, која тада по први пут у историји, човјека хране хлебом. - Иза тога, у време бакарног, бронзаног и жељезног доба људска насеља се утврђују бедемима од набијене глине мијешане са плевом од житарица, а потом још и пале да би се што дуже одржале, или се утврђују сухозидом од камена, док се за локације одабирају главице на тешко

caused invention of the different concepts of architectural building. Always new forms of fortifications and Towers, all in accordance with new war techniques. Almost one century has past since different explorers and scientist have been writing about The Doboj Fortress and Settlement. Trying to perceive its age and building process and its purpose, defending functions and significance.

Nowadays the Settlement is expanding across the alluviall valley of Bosnia, then on the border of lowest part of Krnjin, Ozren and Trebava hillsides. We should bear in mind that basic, ancient agglomeration of the Settlement has been situated on the shady side of Krnjin since it appeared in the middle Age.

The Results of archeological and historical exploration, especially those conducted by the Museum of Doboj in first half of the 20th century, shows existence of very rare continuity of human settlement around Doboj. Since ancient eppoches of history, in every period, there are people forming settlements in this particular area around Usora and Spreca river mouth into Bosnia river. The primitive mans lairs have been discovered and explored here; paleolittes hunter, lairs not in caves but in the open on the top of the hills above river valleys. Farmer settlements from neolith, for the first time, have been formed in plains nearby fields rich in grains. During Copper, Bronze and Iron Age human settlements were fortificated with clay rampart mixed with grains chaff and then burned to last longer or fortificated with dry unbonded walls made of stone. They choose a locations for this fortifications on unaccessible hilltops.

приступачним узвишењима.

Значајно је што постоје несумњиви трагови, да још у овим праисторијским данима од Паноније и средње Европе, па према Медитерану и Јадранском приморју, иде путни правац - комуникација, а са њом у оба смера проток и размјена материјалних добара, техничких умијећа, духовних тековина, знања, идеја. На такав начин и наше области учествују у општем напретку старог праисторијског свијета. Коначно ће Римљани, који наше крајеве освајају током последњих десетљећа старе ере, кроз долину Босне пробити трасу друма и поплочати га каменом у 2. вијеку нове ере.

Као искусни освајачи они су одмах увидјели стратегијску вриједност простора овог дијела долине ријеке Босне, па су већ у раном 1. вијеку нове ере саградили велики војнички логор Каструм. Облика је правоугаоника величине око 160 x 135 м, дебљина зидова око 1,90 м, и данас су дијелом очувани око 1,50 м висине. На сваком овалном углу овог огромног правоугаоника су куле, а на половини сваке странице постоје отвори - капије, које су опет са обје стране заштићене кулама. У средини великог утврђења је зграда штаба, а около читавог Каструма је опкопан широки ров и наведена вода из стотињак метара удаљеног корита Босне. Читав комплекс је грађен од камених блокова, чија су лица у зидовима немарно уравната, а камен је везан кречним малтером. То су прве грађевине код којих је коришћено кречно везиво, јер до тада је у нашим крајевима градња каменом била праисторијског типа, у сухозиду без везива.

У правцу запада преко широког рова са водом, а у подножју узвишења, саграђено је насеље Canabea. То је ваљда најстарије насеље градског типа у нашим областима јер је истовремено Каструму. Нађени су темељи више од десетак издужених грађевина са по два/три улаза у уске ходнике и из којих су затим улази у мање просторије - кабине

It is important that there are traces of traffic routes since these prehistorical days from Panonian depression and middle Europe to Mediterranean and Adriatic - Communication. Along with exchange of material goods, intellectual inheritance, knowledge, ideas. In that sense our regions have been participating in a global progress of the prehistorical world. Finally, during last decades of the 2nd Century when they conquer this Region, the Romans will build stone paved road.

As experienced conquerors they have immediately perceived the strategic significance of the Area around Doboj and Bosnia river valley. So in the early 1st Century they have built a military camp - Castrum. Rectangle shaped size of 160 x 135 meters with walls ca 1,90 meters thick standing on the same place even today in 1,50 meters thick. On every oval corner of this huge rectangle there is a Tower, and on every side is an entrance gate with towers on both sides. In the middle of this Fortress is a Headquarter. There's a trench around Castrum filed with water from Bosnia river. Whole complex was built out of stone blocks with faces indifferently leveled and bonded with slaked lime mortar. These are the first buildings on which have been used lime binding. Until then in our region was common to build fortification with stone blocks without any binding materials.

In the foothill and in western direction from watered trench has been built a settlement Canabea. It seemed to be an oldest settlement in this region that looks like a town. At the same time in Castrum were found foundations of several long buildings with two or

величине око 2,5 x 3 м. Ту су живјеле легионарске курве (криве, а не вјенчане војничке жене). Насеље је имало велику зграду купатила са топлом водом која је водоводним цијевима од керамике проведена кроз читаво насеље. Између грађевина је улица, око 8 м широка, поплочана је каменом од кога су и све грађевине Canabea.

Гробље Каструма и Canabea, а свакако и неких насеља у најближој околини, чије нам локације нису познате, било је на висији изнад Canabea. Неки су надгробни споменици дјелимично очувани, па је из њихових натписа познато и више имена најстаријих житеља нашег краја.

Четврти објекат великог римског комплекса је Refugijum, а налази се на бријегу непосредно изнад ушћа Усоре. Најкаснија је римско-византијска градња 4 - 5. вијека на овом мјесту. Занимљива је, јер представља напор античких градитеља да се новим концепцијама и рјешењима утврђења, одбране ови крајеви од навале бројних варвара.

До наших дана су остаци ових споменика различито очувани. Римско гробље је уништено крајем 19. вијека. Refugijum је уништавао каменолом такође већ од краја 19. вијека, затим градња Основне школе после 2. свјетског рата, па је очувана око једна четвртина овог утврђења.

Canabea су у нашим данима 1965. године, ископом латералног канала, потпуно непотребно и силеџијским поступцима људи из водопривреде, највећим дијелом разорена, а треба знати да би скретањем за само 20 м споменик био спашен.

Темељи Каструма су до данас добро очувани (највећи дио грађевног камена његових зидова пренијет је у 13. вијеку ради градње тврђаве Добој). Међутим, данас му прети још већа опасност од садашње дивље градње, што му се пријетећи приближава и практично са свих страна опкољава.

Очито је да савремени Добој још увијек није уочио

three entrances into narrow corridors leading to few smaller rooms - cabins, size 2,5 x 3 meters. In those cabins used to live legionary whores (guilty - but not married). The Settlement has large building with bathrooms with ceramic pipelines for hot water throughout the Settlement. There is a stone paved street 8 meters wide between buildings made out of stone.

The Castrum and Canabea Cemetery was situated on a hillside above Canabea, as for some other settlements nearby with unknown location. Some of the Tombstones were partially preserved and it is possible to establish several names of the oldest resident in this region.

Fourth object of the Roman complex is Refugium placed up on the hill near the river mouth of Usora into Bosnia. The Roman-byzantium building from late 4th or 5th century. It's very interesting because represents an effort of the Byzantine architects to defend their land from Barbarians through new building conceptions and fortification solutions.

Up to today these historical remains are differently preserved. Ancient Roman graveyard was destroyed at the end of the 19th Century. Since 19th century the Refugiums stone blocks were used for quarry and after the II World War for building of the Primary School facilities. Today is only present a quarter of the original Roman Fortress.

The most part of the Settlement Canabea was destroyed, completely unnecessary, in 1965. by local water-

ријетко погодну шансу за развој значајног туристичког центра и кроз њега користан извор привредне дјелатности, што му пружа овај вансеријски вриједан културно - историјски комплекс.

* * *

Велика Сеоба народа, почела још у 4. вијеку нове ере, завршена је на Балкану продором из области сјевероисточне Европе бројних племена Јужних Словена која се, за разлику од других варвара, овде током 6 - 7. вијека трајно насељавају. У тим немирима и великим кретањима племена/народа, што су трајала кроз више вијекова, нестала су у пространој римској провинцији Далмацији многобројна градска и сеоска насеља. У нашим крајевима, на античким још топлим згариштима, јужнословенско племе Срба заснива своја прва насеља у новој домовини, остављајући при томе бројне археолошке трагове у долинама Босне, Спрече , Усоре и Посавине.

Данас је између осталог, потребно и посебно нагласити, иначе већ давно утврђену и познату историјску истину да Јужни Словени долазе и насељавају Балкан, издјељени по племенима, баш тако како су живели и у старој постојбини. Затим, да централне просторе Балкана, тада зване провинција Далмација, насељава јужнословеско племе Срба, како то пише два/три вијека по досељавању; 822. године у *Annales regnI Francorum(Annales Einhardi)*, познати франачки хроничар и биограф Карла Великог. Забиљешка се односи на ратовања франачке војске против Људевита Посавског, који напушта своју утврђену Сисцију и склања се, бјежи код Срба, ... *који како се говори, држе велики дио Далмације.* - -- *Liudevitus, Siscija civitate relicta, ad Sorabos, quae natio*

power engineering. It should be mentioned that 20 meters of turning in any direction could save this historical monument.

The Castrum foundations were well preserved up until now (most of the stone blocks were transported in 13th century in order to build Doboj Fortress). However, constructions without building permit puts these historical site in more danger then ever threatening to make it disappear.

It is obvious that Municipality of Doboj hasn't noticed the opportunity for development of Tourism as significant source of income provided by this outstanding cultural and historical complex.

* * *

The great migration of nation began in 4th century ad has been concluded in Balkans when the southern Slavic tribes, called Serb, entered this region. In contrast to other Barbarian tribes during 6th and 7th century these tribes have settled themselves here permanently. During those restless times throughout century's in Roman Province Dalmatia appeared many settlements. On still warm classical sites of fire they have founded their own settlements leaving behind many archeological traces in plains nearby rivers Bosnia, Usora, Spreca and in Posavina.

It is very important to emphasis the fact that

magnam Dalmatiae partem optinere dicitur....

До данас претежан број научника оцењује да је Људевит избјегао у крајеве недалеко од ријеке Врбаса, што значи да је после насељавања, ту била етничка граница јужнословенских племена Срба и Хрвата. Друга племена Јужних Словена овде после насељавања нису позната историјским изворима.

На овим просторима најстарији трагови раног српског насељавања откривени су при ископавању Каструма, па према керамици која је ту нађена припадају 6-7. могуће и почетку 8. вијека. Између тада већ вијек/два разорених зидина у централној зони Каструма, нађени су остаци од неколико, на жалост разорених полуземуница. Укопане су око 0,30 -0,45 м у земљу, а величине су приближно око 2,10 - 2,30 x 3,00 - 3,20 м. Трагови подница и бочних зидова су добро набијени, али слабо печени. У овом налазу су и грађевински фрагменти од боље до добро печене глине мијешане са плевом, а носе и отиске дрвене арматуре од тањих цијепаних облица, као и прућа, па је извесно да припадају надземним дијеловима ових стамбених објеката. Налаз је затечен разорен и преорван, што је ваљда последица радова у 13. вијеку када је са Каструма прикупљан и одвожен камен ради градње добојске тврђаве.

Затим су у вријеме насељавања зачета и засснована најстарија језгра околних сеоских насеобина, руралних одлика и садржаја, чија имена и данас постоје. То су Костајница, десно од ушћа Спрече. Придол, данас Придјел, насеље *при долу* испод масива Озрена (леп видик). Миљковац је изворно именом Малковац, јер је друго веће насеље (Велковац) на супротном крају истог узвишења, лоцирано на бријегу непосредно изнад ушћа Усоре. Тај је положај и насеље на њему у овом историјском тренутку средишња локација за шира подручја око ушћа и доњих дијелова долине Усоре и

different tribes as they lived before. According to Annales Einhardis book from 822. a.d. (Annales regni Francorum) famous historian and biographer of Karl the Great, central region of Balkan, still called Dalamtia, was inhabitated by southern Slavic tribe of Serbs. This note is in relation with war fought by Francs against Ljudevit Posavski which deserts his town Siscia and moves to, actually runs to "Serbs, holders of most part of Dalmatia".

"*Ljudevitus, Siscia civitate relicta, ad Sorabos quae natio magnam Dalmatiae partem optinere dicitur* ... ".

Many scientists estimate that Ljudevit has escaped in region around Vrbas river which implies that there was an ethnic border of the southern Slavic tribes Serbs and Croats. There aren't any historical traces of other Slavic tribes.

Early traces of Serbian settlements, from 6th or 7th, even a 8th century, were discovered during archeological excavation of Castrum and according to excavated ceramic objects. In central zone of Castrum, at that time destroyed for nearly two century's ago, were discovered remains of several dugout, unfortunately destroyed, founded into ground approx.. 0,30 - 0,45 meters and size of approx. 2,10 - 2,30 x 3,00 - 3,20 meters. In this excavation were also discovered fragments of building materials made out of clay mixed with grains chaff containing prints of wooden building materials (rods). It is obvious that they belong to the rooftop of these buildings. The excavation site was destroyed and plowed as a result of construction works on Doboj Fortress in 13th century.

The oldest rural settlements surrounding Doboj,

Спрече. На њој су у 6 - 7. вијеку још свјеже рушевине касноантичког утврђења Рефугија. Касније, када крајем 9. вијека овдје настањени Срби прихвате хришћанство што га проповиједају на словенском језику и писму света браћа Ћирило и Методије са својим ученицима, тада је од срушеног грађевног камена саграђена, изгледа најстарија црква у овим крајевима, па је до данас ова локација позната као Црквина на Усори. Овде засновано насеље именом је остало непознато, али је извјесно садржавало неке одлике сасвим мале вароши, јер је имало трг који је био на путу значајном због тога што је водио долином ријеке Босне. Није потребно скретати пажњу, да је то праисторијски путни правац и стари римски друм. Опште је знано да су дијелови римских друмова очувани и коришћени до дубоко у средњи вијек.

* * *

Приликом вишегодишњих грађевинско - конзерваторских радова око бедема добојске тврђаве, копан је и један уски јарак са унутршње стране уз западни зид који спаја јужну кулу са средишњим дијелом утврђења на сјеверозападној страни. Циљ је био да се открију могућа, мања оштећења у темељу зида. Тада су нађени занимљиви детаљи, који показују да су темељи данашњег каменог зида постављени у плитко усјечени ров (10 - 15 цм) у површински слој камене главице која је од сиво зеленкастог дијабаза, а њен површински дио испуцао и углавном некомпактан. Ивица тога плитког рова није нађена идеално права, већ одаје немаран рад. На пет/шест мјеста у укупној дужини зида су уз ивицу рова затечени фрагменти печене земље која у саставу има отиске плеве. Нису ти фрагменти непрекинут слој, већ их је било на више мјеста у ширини 5 - 6 цм дубини

even with the same names, were founded in those early days of population of this region. They are: Kostajnica, right from Spreca river mouth into Bosnia; Pridol, today's Pridjel, settlement "pri dolu" beneath Ozren massif; Miljkovac, originally Malkovac, on opposite to Velkovac, other settlement on the same hill above the river mouth of Spreca. The position and settlement on this hill is the focal point of all areas in this historical moment. There are ruins of the Fortress Refugium. When Serbs have accepted Christianity in late 19th century preached in slavic language by holy brothers Cirilo and Metodije, at that time was built out of stone blocks the oldest Church in this region. This location was known as Crkvina na Usori. The Settlement, with small Square, founded here stays unknown, but it was significant due to communication through Bosnia river valley. It is unnecessary to emphasis that this was prehistorical communication and old Roman road and common knowledge that Roman roads were used century's after Roman empire has fallen.

* * *

During construction and conservation works on Doboj Fortress ramparts, lasting several years, it was discovered a narrow trench on internal side of western wall which connects southern tower with central part of the Fortress. The Objective was to discover possible damages in the wall foundation. Interested details discovered shows that recent wall foundation was placed in shallow

од 10 - 15 цм. Моје је мишљење да су то ивични остаци темеља старог бедема од набијене и печене глине. У каменом основу главице копан је плитак ров, данас непознате ширине, да би у њега био постављен темељ старог земљаног бедема.

Када је у 13. вијеку грађена тврђава од камених блокова и она је користила тај плитко усјечени ров у камен главице, при чему је стари бедем од набијене земље морао бити уклоњен. Можда је земљани бедем старог утврђења све до 13. вијека и коришћен, или је већ тада био напуштен, што данас није могуће утврдити.

На горња запажања око трагова печене глине са плевом уз темеље каменог зида тврђаве, могућа је начелна примједба другачијег тумачења. Наиме, познато је како су тврђавски зидови средњег вијека услед посебне технологије везивања камених блокова у бедемима, осигурања ради, док не чврсне кречно везиво, били после градње неко вријеме у костуру од дрвених греда. Из истих разлога познати су случајеви да је поред дрвених осигурача, уз зидове изнад темеља до 2 - 2,5 м набацивана земља са истим задацима.

Наш налаз фрагмената печене и набијене глине поред темеља бедема садашње добојске тврђаве је ипак других одлика. Земља је глина овде донета, па мијешана са плевом и набијана, а треба знати како је ово основни материјал и типичан технолошки поступак градње у праисторији. Са неким додацима (трска, пруће), или без њих, овако граде и стари Словени, па ево по доласку на Балкан и њихово племе Срби на локацији где заснивају добојско утврђење. Да је овде била у функцији нужна потпора каменим бедемима при градњи у 13. веку, довољно би било насути уз зидине и ситни отпадак од камена који постоји као остатак при свакој градњи.

Ближа хронологија ове градње није могућа, јер писаних

trench (10 - 15 cm) into stone surface of green diabaz with cracked and incompatible surface. The edge of that shallow trench wasn't straight which shows negligence. On several spots along this wall we discovered fragments of terra - cotta containing grains chaff. Those fragments aren't in continuous layer but spread in several places 5 - 6 centimetres wide and 10 - 15 cm deep. It is my opinion that they are remains of old walls made out of clay.

When the construction of Fortress started in 13th century using stone blocks it was necessary to remove the old terra-cotta walls in order to apply the same shallow trench. It is impossible to establish the fact that the old walls foundation was used until 13th century or it was abandoned. On the above mentioned remarks about terra - cotta traces on stone walls foundations we could make a question of principles with different meaning.

So, it is known that stone walls of the Fortress from Middle Age due to specially used technology of binding stone blocks until the binding materials become strong has to be secured by skeleton of wooden rafters. From the same reasons there are cases when it's necessary to add plain soil 2 - 2,5 meters high beside walls with same purpose.

The Fragments of terra - cotta from walls of Doboj Fortress have different characteristic. The Clay was mixed with grain chaffs and stamped, as known basic construction material and typical technological process of prehistorical construction. With or without additives (cane, rods) this was construction process used also within Slavic tribes

извора нема. Зато се ваља задовољити археолошким документима који дају општија, али ипак сигурна одређења у времену. На недалеком Добору код Модриче су нађени трагови овог типа градње у три слоја. Први припада праисторијском, бакарном или бронзаном добу, други је келтски из 3. вијека старе ере, а трећи најплићи је словенски 9 - 13. вијека. Сва три слоја сигурно хронолошки одређују фрагменти керамике. У селу Скугрићи код Модриче на локацији Градина - Ненавиште, најстарију фортификацију, чији су бедеми од набијене глине мијешане са плевом и паљени, коју такође одређују фрагменти керамике 9 - 13. вијека. Трагове истог типа градње садржи и локација Витача у засеоку Браница код Обудовца, и из истог је времена. Свакако је најчвршћи доказ налаз трагова од насеља и њихових кућа грађених истим материјалом на Црквини изнад обала Усоре, а потичу из времена 9. -13. вијека, како то показују бројни налази накита из гробља тог насеља.

То су одреднице, које методом међусобног поређења довољно сигурно показују хронологију најстарије фортификационе градње на тврђави званој Добој. Узета заједно, земљана утврђења са набројаних локација у сјеверној Босни, исказују се као одговор овог подручја на одређен изазов у једном времену. Историјска догађања добро позната из писаних историјских извора, упућују да је тај изазов долазак Мађара, номада из далеких азијских степа у Панонску низију, у наше сусједство на сам крај 9. вијека. Њихови походи на коњима ради пљачке стигли су до свих сусједних области, чак до сјеверне Италије, Француске, дубоко у њемачке области око Рајне, Зато је доба прве половине 10. вијека изгледа тренутак велике потребе за одбраном важне комуникације кроз долину ријеке Босне кроз коју су коњаници - пљачкаши једино могли продирати.

Посебно је потребно и важно нагласити како се ратна

as well the Serbs settled in Balkan founding Doboj Fortress. If there was functional support to stone walls which is necessary to 13th century construction, then it will be enough to stamp stone litter present in any kind of construction work.

It's impossible to establish a further chronology, because there's no authentic written documents from that era. So we have to be satisfied with archeological facts which are more accurate but simple in general. In Dobor near Modrica were discovered similar construction traces placed in three layers. First layer is from prehistorical period, Copper or Bronze Age; the second layer is Celtic, 3rd century b.c. and third layer is Slavic - between 9th and 13th century. All layers were chronologically determined by ceramic fragments. In village Skugric near Modrica, on location called Gradina - Nenaviste, the oldest fortification site with walls made out of clay mixed with grain chaffs and burned afterwards, was also determined by ceramic fragments from the same historical period. Same patterns could be found on location Vitaca in village Branica near Obudovac. On Crkvina above Usora banks it could be found a traces of construction materials from settlements buildings as well as the jewelry from the graves.

These are the definitions and through comparison method we could establish certain chronology of the oldest fortification construction on Doboj Fortress. All these fortifications from the enlisted locations in Northern Bosnia stand like an answer to challenging historical period. Historical events described in many documents shows that it was invasion of Hungarian, nomad tribe from distant

догађања истовремено играју и у долини Дрине. То је у писаним изворима познати сукоб и побједа над Мађарима српског кнеза Часлава код Цвилина изнад Србиња. Ове чињенице јасно показују да половином 10. вијека постоји неоспорно јединство Срба на широким просторима централног Балкана. Тада они заједничким програмом и напором бране своје сјеверне границе на Сави и заустављају продоре номада Мађара кроз ријечне долине Дрине и Босне на своје етничке територије.

Како је могло изгледати то прво утврђење на добојској градини? Неколико је додатних елемената/показатеља, који могу пружити приближну слику њеног изгледа. Налаз фрагмената печене глине мијешане са плевом сигуран је показатељ да је утврђење објекат праисторијских одлика. Топографија камене главице, која је преко нижег превоја/седла истурена у ријечну долину, врло јасно одређује мјесто и положај, па чак упућује и на облик који је тај фортификациони објекат могао имати. Његово је мјесто на западној ивици главице, тамо гдје је данас камени западни зид и средишњи дио тврђаве. То је појас ивични дио главице, а њему је једино могуће било прићи преко седла/превоја. Оваква топографска ситуација одредила је градњу бедема у облику лука од српа који је истурен према западу и дијелом према сјеверу, тако да затвара прилаз главици. Са преосталих страна је прилаз главици стрм и тежак, па зато лако брањив и није захтјевао градњу бедема, већ је успјешна одбрана била могућа и постављањем дрвених брвана/трупаца.

Даље је врло важно знати како је у циљу заштите прилаза из правца седла/превоја морао бити извршен и један додатни врло обиман рад. То је ископ земље на самом седлу/превоју и на тај начин је створен врло широк ров, до 20 - 30 метара. Кроз њега је у вријеме средњег вијека ишао велики друм кроз долину ријеке Босне. Данас је то улица.

Asian Prairies, to Panonian plains at the end of 9th century. Their looting campaigns takes place in almost every part of Balkan and most part of Europe : northern Italy, France, German provinces around Rhine river. It was necessary to secure main communication route through Bosnia river valley from those pillagers in the first half of 10th century; for them the only way to Europe.

We should emphasis the war event in Drina river valley known as the battle between Serbian Duke Caslav and Hungarian near Cvilin above Srbinje. These facts clearly shows the Unity of all Serbian tribes in wider locations of Central Balkan in the second half of 10th century. United they defend their northern borders on river Sava and prevent any penetration into ethnic territories of nomad Hungarian tribes through river valleys of Bosnia and Drina. What kind of appereance did have the first Fortress in Doboj?

Here is several additional elements which could closely describe that appereance. Terra - cotta fragments mixed with grain chaffs discovered on location are certain indicator that the Fortress is a building with prehistorical characteristic. The Topography of the peak, slightly extended on lower saddle toward river valley, clearly determines position and even shows what kind of shape could have this fortificated object. It is placed on northern peak side along with northern walls and central part of the Fortress. As the edge of the peak it was accessible only on that side. This topographical position has determined the construction works in shape of Arc that is extended towards west and partially toward north closing the Access. The Access from the other sides is very

Дубина тога ископа никако није могла бити мала, него бар око 10 м, чиме је утврђење на главици много добило на висини, а ископани ров је бранио прилаз нападачу на земљани бедем.

Земљана утврђења су сви Словени, од најстаријих времена, звали истим именом. - Јужни: град, градина, градиште. - Западни: грод, гродишће. - Источни: город, городиште. Тај општи назив је поријеклом из дубоке индоевропске старине и означавао је градњу човјековим радом.

Овде је сада мјесто да се у најкраћем прикажу претпоставке које постоје у историјској литератури о постанку имена Добој. Углавном су два полазишта у тумачењу значења овог имена и најопштије говорећи своде се на, - прво, *до* је префикс именици *бој*, која значи битку, *лат. pugna*. По другом тумачењу *доб* је основа, и означава добро мјесто, положај, што није ријетак случај у нашој топонимији како код насеља тако и тврђава у средњем вијеку. Нпр. *доб-ор, доб-рун, доб-рота.*

Данас је, после налаза трагова раног српског утврђења типа градиште на овој локацији, могуће размишљати и о таквом тумачењу значења имена Добој које је настало од речи *на - бој*, а које очито означава градњу од набијене земље. Такво значење је остало и до савременог језичког осећања, нпр. кућа на два *боја* и сл.

Тако би истог постања била и имена *при - бој*, као и још неколико сеоских насеља именом *до - бој* што као топоними постоје у нашим крајевима.

* * *

У 13. вијеку мијења се локација центра, геостратешког тежишта овог дијела долине Босне, па са бријега изнад ушћа Усоре прелази у долину, на истурену стену од масива

steep and easily defended. It didn't require building of walls.

In order to defend the entrance to the Fortress from saddle direction further large constructional work has to be carried out. In the peak saddle they have to dig up a trench up to 20 - 30 meters wide which in the middle age represent a main road through Bosnia river valley. Today there's a street. Very significant depth of this trench, at least 10 meters, has provided to the Fortress additional altitude and prevent conquerors to approach to walls.

This kind of fortification all Slavic tribes called it with the same name: southern Slovenians : grad, gradina, gradiste; western Slovenians: grod, grodisce; eastern Slovenians: gorod, gorodiste. It's origin come from indoeuropean fundament and indicates a construction made by human.

At this point we have to explain in shortly the assumptions based on historical literature about the origin of the name Doboj. The explanation of this name have two major starting points. Generally speaking they are: first - *do* is prefix of noun *boj* which means a battle, *lat. pugna*. According to second explanation: *dob* is base and means good place, position, which is common in our Toponym related to names of settlements as well as to Middle Age Fortress. For example: *dob - or, dob - run, dob - rota.*

After discovery of early traces of serbian fortification ruins on this location today is possible to contemplate in this sense about genesis of the name Doboj. The word *na - boj* obviously means building made out of stamped soil. The name stays until today, even accord-

Крњина, нову локацију баш наспрам ушћа Спрече. Све до половине 18. вијека ову велику камену громаду, чије се три стране стрмо руше у долину, у подножју запљускују таласи ријеке Босне. То је онда био узрок, што велики друм кроз долину, на овом мјесту није имао даљи пролаз. Оваква топографска ситуација врло је јасно приказана на аустријској гравири из 1697. године. Зато је друм морао на успон до седла/превоја испред тврђаве. Тиме је друм добијао заштиту, али и контролу, а добојско утврђење још једну обавезну функцију. Насељу што ниче покрај тврђаве, друм доноси значајне и бројне садржаје који му дају вриједности градског над околним сеоским насељима.

Испред тврђавског улаза друм се раздваја, па је створено раскршће, гранање путних праваца од овог из долине Босне у два нова пута, у долину Усоре и долину Спрече. Основни путни правац је са седла/превоја опет силазио па настављао кроз долину Босне и повијањем стизао до старих античких фортификација и обала Усоре код ушћа. Ту је свакако постојала стара скела и сигуран прелаз. Други је путни правац од раскршћа на седлу/превоју испред капије тврђаве ишао на гребен висије изнад Добоја и водио ка долини Усоре до мјеста удаљеног од ушћа око 3 км. Ту у ријечном кориту постоји плићак звани Богаз, где је чак и у вријеме високих водостаја ријеку могуће прегазити. Постојање тих плићака где је ријечно дно камен цјелац, користио је човек од најстарије прошлости и на бројним великим магистралним друмовима. У нашим данима они су само помоћни прелази у локалном саобраћају, што је случај и код некада тако значајног Богаза на Усори.

Невелики простор ове раскрснице путева на платоу испред улаза у тврђаву, постао је добојски средњевијековни трг, а када су око трга и око три пута што улазе/излазе на трг саграђене куће, онда је то већ чин рађања мале вароши 13.

ing to modern lingual sensitivity, for example: *kuca na dva boja*, etc. The same genesis is as well for the other names of rural settlements existing in this region: *pri - boj*, or *do - boj*.

* * *

The center of Settlement has been in 13th century moved to a new location from the hill above Usora river to a valley on extended hillside of Krnjin. Until 18th century the foothill of this large rock was washed by waves of Bosnia river causing main communication road to end at this point. This tophogarphic situation was illustrated on Austrian engraving in 1697. That is why the main road has to go uphill toward the saddle in front of the Fortress. In this way the road has been protected and controlled and Doboj Fortress another of its functions. For the Settlement that grows beside the Fortress, main road brings significant and various segments raising its value above surrounding smaller settlements.

In front of Fortress gates the Road separates in two different directions forming a crossroad. One direction toward Usora valley and another toward Spreca valley. Main road route leads from saddle downhill to old Classical fortifications and shores of Usora river. There was a ferry place and safe crossing. Another road route leads from saddle to mountain peak above Doboj, then 3 km ahead towards Usora valley. There was a shallow water in riverbed called Bogaz, where it was possible to wade across the river even in times of flood. The existence of these shallow waters on all main roads has been used by mankind from ancient times. Today they have been

вијека са тргом и три улице. Само још треба додати цркву варошку, саграђену уз јужну страну трга, наспрам улаза у тврђаву, јер нема вароши у хришћанској земљи средњег вијека, без цркве. И коначно, око цркве је прво гробље житеља Добоја. Тиме је слика једног мањег *подградија* средњег вијека, потпуна.

На гравири из много каснијег времена, око 1785. године, из пера вјероватно капетана Божића, вјештог аустријског уходе и доброг топографа, изузетно успјешно је приказана урбана ситуација вароши Добоја. У њој све стоји како је саграђено у 13. вијеку. Само је мали додатак из 16. вијека, кратка уличица од трга до гробља које Турци заснивају, јер хришћани средњег вијека друго гробље, осим оног око цркве, изгледа нису имали. Гравира врло убедљиво показује пуну зависност урбане цјелине вароши, њеног просторног размјештаја од топографије локације. Додатно још стоји и чињеница да је траса друма нужно морала ићи из долине ка превоју/седлу, па је онда јасно, како је при заснивању вароши урбанистичко рјешење уствари изнуђено облицима тла, а не избором првог градитеља.

И тако је почела варош по имену Добој, са три улице и тргом, али на важном раскршћу. Из даљине виђена, прибијена уз тврђаву, изгледала је са својим дрвеним кућицама, као јато птића уз некакву огромну камену птицу. Данас може изгледати чудно, али је истина како је правило средњег вијека, да око тврђава куће морају бити грађене само од дрвета. То је зато што је камен из зидова кућа, нападач могао вишеструко користити при опсади тврђава.

Могуће је постављати бројна питања око најстарије вароши Добоја, али је мало одговора могуће пружити. Писаних извора једноставно нема, а материјални археолошки налази су скромни. Број кућа, сасвим уопштено и приближно даје се извести из величине тврђаве, која у

used merely as a temporary wades to main traffic routes like Bogaz on Usora river.

Small area of this crossroad in the Middle Age becomes a Doboj square. When they started to build houses around this square and 13th century City was born. It is necessary to add just a small church across Fortress gate, because there's no settlement in those days without it. And finally the Church is surrounded with the first cemetery. This completes a picture of a one smaller City - "podgradija".

On engraved picture from 1785., drawing made by Captain Bozic, Austrian spy and topographer, was very accurately represented Doboj urban situation. Everything is the same like in 13th century, but with small adding from 16th century, narrow alley from towns square to turkish cemetery, because there wasn't any other but Christian cemetery surrounding local Church. Engraving clearly shows dependability of urban part of city on location topography. The fact that road route has to go uphill toward peak saddle obviously shows that city planning was forced by the topography.

So, that was Doboj, Settlement with three street and a square, but as important crossroad. Seen from distance, pinned to the Fortress, looks like a flock of fledglings standing by large stone bird. Today may seem strange but it is true, the Middle Age rule was that households surrounding Fortresses have to be built only out of wood. The reason for this was that during siege the enemy couldn't use stones from households.

им временима захтијева посаду 30 - 50 стражара. То онда значи исти број кућа у вароши. Познато је да у варошима које су заштићене тврђавама, а имају тргове, више него радо бораве трговци и занатлије, а дјелатност неких заната је и директно везана за потребе тврђава. Коначно треба видјети у добојској вароши и куће неких мањих бољара, чија су имања у околини. Зато би бројеви, стражари око 50, трговци занатлије 10 - 15 и око 10 локалних бољара, давало неку сасвим приближну бројку од око 70 кућа.

* * *

Који су то ослонци и докази да је градња добојске тврђаве камених зидина почела и заснована у 13. вијеку. Данас је могуће пружити два убједљива податка о таквој старости, - први се односи на гробља насеља на локацији Црквина изнад ушћа Усоре. Налази накита у бројним гробовима одређују трајање насеља од 9. можда и краја 8. вијека, па све до у 13. вијек. Очито је живот насеља тада прекинут. Пресељавања великог дијела становника на сусједну локацију покрај тврђаве која се гради, стоји као реално могућа. - Други податак је такође резултат археолошког рада. Почетком 70 -тих година 20. вијека, вршен је истраживачки ископ унутрашњости јужне куле. Већ на почетку је било изненађење, откриће како осмоугаона кула, која је по одликама грађена од краја 14. до половине 15. вијека, али да она стоји на темељима једне старије куле основе јако заобљених углова. Ови темељи су градња најкасније до прве половине 14., а највјероватније већ током 13. вијека. Затим је при дну темеља ове куле нађена керамика произведена у другој половини 13. вијека. Тако налаз накита са гробља на Усори и керамике из дна јужне куле добојске тврђаве, откривају вријеме градње утврђења од камених

We could pose a variety of questions about the oldest settlement of Doboj, but there's a few answers. There aren't no written documents and archeological discoveries are modest. Number of household, generally, could be measured out of Fortress size which in peaceful times requires up to 30 - 50 guardians. This equals same number of households. It is common for settlements with The Squares protected by Fortresses that has been occupied by Merchants and Craftsmen. Some of Craftsmanship were closely connected with Fortress necessities. Finally, there's a few Rich man houses who's estates are outside settlement. So, the Guardians - 50; merchants and craftsmen - 10 - 15; 10 local wealthy people; all of this could provide us a number of approximately 70 households.

* * *

Based on what and which evidence we have that construction of Doboj Fortress began in 13th century? Today it's possible to provide two convincing facts about this. First is related to cemetery on location Crkvina above Usora river mouth. Jewelry discovered in numerous graves determines existence of this settlement from 9th, maybe end of 8th century until 13th century. It is obvious that settlements existence was terminated at that point. Relocation of the settlers to a new location near the Fortress construction site stand as possibility. Second fact is a result of archeological discoveries. In the 70's of 20th century internal archeological exploration on Fortresses southern Tower takes place. At the beginning discovery that octagonal tower, built in 14th or 15th century according to it's characteristics, stands on foundation of one older tower with

блокова у 13. вијек.

Градитељ, или како се у средњем вијеку говорило неимар, имао је задатак да на темену камене главице гради одбрамбену грађевину. Простор темена је облика троугла неједнаких страна, па су по рубовима тих страна саграђени зидови, у јачини око 1 м. На угловима троугла су куле, оријентације приближно југ - сјеверозапад - исток, такође дебљином зидова око 1 м. Јужна кула је саграђена са кружном основом, источна четвртастом, скоро квадратном и код ње вероватно је био улаз у тврђаву, изгледа без врата/капије, него преко љестава и чекрка што у средњем вијеку није риједак случај. Сјеверозападана кула је бранила прилаз из правца превоја/седла одакле је тврђава, као цјелина, најугроженија и одакле је био практично и једини могући прилаз. То је значи најслабија страна одбране, а неимар је тога био свјестан. Његов одговор је био градња на сјеверозападној страни једне широко разуђене куле сличне бедему, али чији облик и други грађевни детаљи до данас остају непознати. Прво због чињенице да овај дио тврђаве није истраживан систематским археолошким ископавањем, а затим као друго, да је баш на овом најугроженијем али и најодговорнијем тврђавском дијелу за одбрану током каснијих вијекова било у више наврата радова на ојачању зидова и доградњи нових бедема. Трагови таквих додатних грађевних дјелатности упућују на прву половину 15. вијека. Затим и на писаним изворима познате турске доградње из 1490. године.

Изградњом у 13. вијеку, добојска тврђава је омања до средње величине одбрамбена цјелина. У свом времену она претпоставља нападача са справама (катапулти) за бацање већих камених блокова, којима су рушени камени зидови. Концепцијски је њена оспособљеност од хладних нападних оружја несумњива. Међутим не треба заборављати, како њени градитељи нису очекивали да се о њу разбије нека

very rounded corners, was huge surprise. This foundation has construction pattern from 14th or 15th century, most probably from 13th century. At the bottom of this foundation we discovered a ceramic objects manufactured in second half of 13th century. So, these two discoveries, jewelry from Crkvina location and ceramic objects from tower foundations are revealing a mystery about the exact time of construction of the Fortress. It was 13th century.

Contractor, in Middle Age terms the Builder, did have a task to build a defensive building on the top of the hillside peak. The peak area is in shape of triangle, unequal sides, so on the edges they make walls 1 meter thick. On triangle corners they have placed the Towers in direction south - northwest with the same wall thickness. Southern tower has rounded base. Eastern tower has squared base with Fortress gate. This gate didn't have any kind of doors, so every transfer of goods and people was made with ladders and wench, which was common for this Period. The northwestern Tower has defended the approach from saddle direction as the only possible access. This is the most vulnerable point in defense of the Fortress and the Builder was aware of it. So, he made a wide tower similar to Fortress ramparts on northwest side. Details about construction remains unknown, first of all because this part of the Fortress wasn't explored. And second, this most vulnerable part of the Fortress defense during century's has been enlarged and fortificated several times. Traces of this enlargements indicates 15th century. And written documentation about enlargements made by Turkish conquerors.

Doboj Fortress is middle sized defensive unit from

велика војска, ова тврђава због таквих циљева и задатака није грађена. То је врло солидно одбрамбено здање на раскршћу великог друма и у садејству са другим утврђењима у долини Босне има пуну конролу над широким подручјем све до ријеке Саве, јер добојско утврђање очекује непријатеље са сјевера.

Касније је, послије времена нешто дужег од једног вијека, изненада дошла велика промјена. Појавио се у Европи барут, стари проналазак Кинеза, па га практични Европљани користе тако, да праве прве топове. Већ крајем 14. вијека има их у Босни и Србији, а мајстори су предузимљиви Дубровчани, по лиценци из италијанских градова где их зову *бомбарде*, а код нас *лумбарде*. Удари металних кугли из топовских цеви доста лако пробијају зидове тврђава.

Одмах се увидјело и било је јасно, да је разорна моћ топовских кугли, једноставно кобна за добојску тврђаву. Док је домет камених пројектила из катапулта био до око 40 - 50 корачаја, топовска зрна су летјела и дупло више, а само један вијек касније њихов домет је опет увећан. Пречага од висије Крњина, што се спушта према долини, а чији је врх камена главица са тврђавом, надвисује је и није довољно удаљена, па је са ње могуће топовима разарати утврђење. Други недостатак тврђаве Добој је мали простор на темену камене громаде па није било могуће градити додатне одбрамбене садржаје за заштиту утврђења. Ипак је уложен нови напор на изазове што су донијели вјетрови времена па је почела, условно речено, II фаза грађевних радова. Свакако је одмах у почетку 15. вијека јужна полукружна кула морала бити срушена при чему су њени темељи сачувани и на њих саграђена кула неправилног многоугаоног пресјека. Додатне градње је свакако било и на сјеверозападном углу тврђаве, али данас није јасно колико и како, јер није било

13th century. Designed to withstand an attack from invaders which are using catapult for destruction of stone ramparts. Concept to her capability to endure is undoubted. However, we mustn't forget that the Builders haven't participated the possibility of invasion by some great military force. This wasn't the purpose of this Fortress. In coordination with other Fortresses in Bosnia valley Doboj Fortress has a complete control.

Suddenly, after one century, change has come. The Powder, old chinese invention, appear in Europe. So, practical europeans used this invention for producing new invention, The Gun. By the end of 14th century this invention was present in Bosnia and Serbia. Manufacturers are licensed entrepreneurs from Dubrovnik and they called them "bombarde" - in these parts "lumbarde". The impact of these metal balls could easily penetrate fortress walls.

It was clear that power of this new weapon is simply fatal for Doboj Fortress. Catapult shooting range was 40 - 50 steps, while cannonballs could go even more and in next century the shooting range was expanded. Krnjin hillside descending into valley and it's peak with Fortress has certain altitude but it isn't far enough, so it's possible to destroy the Fortress from surrounding hills. Small area around Fortress is insufficient for other kind of defensive buildings. Still, additional effort was made in order to start with circular phase of construction. At the beginning of 15th century the old Fortress has to be torn down. It's foundation were preserved and used to build a tower Fortress with several corners. Northwest corner of the Fortress was also enlarged and fortificated but how many is still unknown due to lack of exploration. Same situation is with connecting ramparts between south and

детаљних истраживања, па није могуће сигурно разликовати радове са почетка 15. вијека од оних које су Турци извели крајем 15. вијека. Сасвим је иста ситуација и код зида што спаја јужну кулу са сјеверозападним углом тврђаве који је добио додатно тачно дупло задебљање. У позадини од сјеверозападног угла саграђена је још једна кула четвртасте основе за коју је сигурно вријеме градње пред половину 15. вијека. То врло високо здање свакако је надвисило широку кулу бедем испред себе. Припада типу малих донжом кула, Срби их зову пирг, грађена је овде по угледу на велике донжоне нпр. Зворника, Јајца, као и суседног Тешња. Задатак је оваквих кула да у подножју имају простор за чување барута услед чега се граде унутар бедема, затим су врло високе, на више спратова, са пушкарницама и зар-авњеним кровиштима са грудобранима и лежиштима за тврђавске топове. Како је наша тврђава имала на свакој од кула пушкарнице, на по два спрата, донжон је грађена у њиховој позадини и увијек била последња тачка у одбрани утврђења.

... in Uxora suptus castrum Doboy... - ...у Усори под тврђавом Добој ..., 16. јуна 1415. године логороју војске мађарске, тих дана у ратном походу кроз долину Босне. Вијест је ово дубровачких трговаца упућена мађарском краљу Сигисмунду, а истовремено и најстарији спомен тврђаве Добој у писаним историјским изворима. Варош, насеље овај документ не спомиње.

*   *   *

Захваљујући најновимим истраживањима старих турских пописа, тефтера, могуће је данас о тврђави, па и вароши добојској, пружити изванредно вриједне и занимљиве податке. Падом босанске средњовјековне државе

northwest corner of the Fortress. In the background of northwest corner of the Fortress another Tower has been built at the end of 15th century. This building has exceeded all others ramparts and towers. It's a small "donzom" tower. Serbs called it «pira». It was built according to different bigger "donzome" from Zvornik, Jajce and nearby settlement Tesanj. The Purpose of these Towers was to have powder magazines. So, they've been built within walls, tall, have several floors, with parapets and loopholes and cannon bearings. Since our Fortress on every Tower floor have loopholes, this «donzon» in the background, was the last line of defense.

".... in Uxora suptus castrum Doboy ... " - In Usora beneath Doboj Fortress, June, 16th 1415, Hungarian army have been camping during Bosnia campaign. This note was sent to hungarian King Sigismund by merchants from Dubrovnik. At the same time this is the oldest written record of Doboj Fortress.This document says nothing about Settlement or City of Doboj.

*   *   *

Thanks to recent exploration of turkish documents and records it is possible to provide very interesting and valuable data about Doboj Fortress and Settlement. When Bosnia State has fallen in 1463. Turkish conquerors haven't taken regions north from Vranduk. They have accepted a puppet government of Bosnia Kingdom and very soon they've been able to take over. So, in 1476. they've occupied this region and Doboj Fortress easily. This information is excerpt from turkish notebook in 1468/69. There's a few lines added that says: "... registering estate (small

1463. године, Турци нису запосјели области сјеверно од Врандука, већ су прихватили стварање једне марионетске босанске краљевине. Убрзо су били у могућности да ово краљевство запосједну, па су почетком љета 1476. године без борбе добили ово подручје, па и тврђаву Добој. Овај податак произлази из турског пописа, тефтера за 1468 / 69. годину, а у којем су накнадно дописане биљешке од 10. септембра 1477. године гдје се консатује: *пописује се тимар (ситни феуд, земљишни посјед) од 3.985 акчи кнеза Јовашина, који је предао Добој, и тимар од 2.555 акчи Стјепана, који је предао Добој.* Очито је да су ови људи били заповједници посаде стражара/војника на добојској тврђави до у лето 1476. године, када је докрајчена марионетска босанска краљевина са ове стране Врандука. Награда за предају тврђаве без борбе била су два мања спахилука, уз које је, према турском тимарском систему, ишла обавеза војне службе.

Из истих историјских извора је и вијест о поправкама добојске тврђаве у лето 1490. године. У врло кратком времену, јер су границе Турска - Мађарска тога тренутка биле и на добојској трђави, за само око 50 дана (12. јуни - 31. јули) вршени су обимни радови, са дневно по 1.500 људи, што обичних радника што мајстора, а под вођством мојмира (неимара,градитеља) Ибрахима.

Како је разорна моћ топовских кугли бивала временом јача, тако је одбрамбена способност зидова и кула добојског утврђења постајала мања и несигурнија. Тога су и Турци били свјесни, па је мојмир Ибрахим направио добро рјешење, које је у цјелини гледано било тада и једино могуће. Свакако је ојачао новом доградњом сјеверозападни угао тврђаве. Затим је цјелину утврђења старе босанске градње једноставно опасао новим зидовима, све у циљу да задржи топове нападача колико/толико на одстојању. Улазе у нове дијелове тврђаве бранила је сада саграђена кула на источној

property, land) of 3.985 acres from Duke Jovasin surrendering Doboj and estate of 2.555 acres from Stjepan surrendering Doboj". It is obvious that those persons were commanding officers in Doboj Fortress. As a reward for surrendering Fortress without a fight, according to turkish estate system, they received two small estates. This also means obligatory military service for certain period of time.

From the same historical sources is the note about reconstruction of Doboj Fortress in Summer of 1490. Very shortly, due to closeness of Hungarian border, (june, 12 - july, 31) they've made a enormous number of construction works. Mojmir Ibrahim (contractor, builder), 1500 workers and masters have achieved this for only 50 days.

As the destructive power of cannonballs becomes more powerful as well the defensive capabilities of the Fortress becomes weak. The Turkeys were also aware of that. In overall perspective, Mojmir Ibrahim have come up to good and only possible solution: new enlargements on northwest corner of the Fortress. Then, whole compound was surrounded with new walls and ramparts in order to prevent invader cannons to come closer to Fortress. The Entrance to new parts of the Fortress, beside old entrance gate, have been guarded by new building: Eastern Tower. Close to the ground was a small passage - door and above on the second floor was enclosed porch.

Turkish conquering and later enlargements of Doboj Fortress made significant impact on the settlement. Former Christian guards were replaced with turkish sol-

страни, одмах поред постојеће старе улазне куле. Нова кула је при дну имала пролаз/врата, а изнад њих на највишем спрату чардак - видиковац.

Турско освајање, затим доградње на добојској трђави имале су и за њену варош битне последице и промјене. Дотадашња хришћанска посада није могла уживати повјерење Турака, па је ускоро тврђаву напустила, а нормално и варош, јер су на њихово мјесто доведени турски стражари. За старо хришћанско становништво одређена је сусједна локација, која ће по друштвеном статусу што им је у новој држави припадао, - раја, добити име Рајчиновац. Они ће потом засновати и своје ново гробље на благој узвишици при крају данашње Видовданске улице. То гробље ће бити разорено у нашим данима, после II свјетског рата. У старој добојској вароши у вријеме 1512. - 1520. године, за султана Селима I, биће срушена хришћанска црква из 13. вијека, па на њеном мјесту саграђена џамија. То је прва исламска богомоља у добојској вароши.

Од почетка 16. вијека добојско утврђење је мало вриједило, али је у првој половини тога вијека турско царство освојило на сјеверу огромна подручја и стигло на бедеме далеког Будима (1543. год.). Зато добојска трђава више није чак ни одржавана, па је полако пропадала. Тако 1657. године посада броји 35 чувара, опрема је један мањи и један већи топ, пет буради барута и нешто олова.

Године 1697. октобра 16. спаљена је варош и тврђава добојска. У брзом маршу од Брода на Сави до Сарајева, аустријски војсковођа Евгеније Савојски, освануо је под Добојем. Тврђава се предала после два/три испаљена артиљеријска зрна, под условом уобичајеним за то доба: нејач (дјеца, старци и жене) одлазе гдје им је воља и односе своју имовину. Мушкарци затечени под оружјем предају се *на милост и немилост.* Аустријанци држе Добој све до 3.

diers. So they have to leave the Fortress as well the Settlement along with their families. They set up on neighboring location a settlement for old christian population and called it Rajcinovac - according to the social status of it's residents (raja). They set up new christian Cemetery at the end of today's Vidovdanska Street. This Cemetery will be destroyed after Second World War. During Sultan Selim I reign, 1512. - 1520., in Doboj downtown will be torn down old Christian Church from 13th century and replaced with Mosque, first islamic Place of worship in Doboj.

In the first half of 16th century Turkish Empire has expanded to north beneath Walls of Budim (1543.) and Doboj Fortress wasn't significant any more. It wasn't maintained and slowly started to decay. In 1657. the number of guards were reduces to 35 and supplied with two cannons, five barrels of powder and some amount of led.

October 16th 1697. Doboj downtown and Fortress has been burned down. Austrian Army commander Eugene of Savoy appeared beneath city walls in a forced march from Brod na Savi to Sarajevo. After a few cannon shots the Fortress have surrender under common conditions for that historical period: women, children and elderly could go where ever they wanted to carrying just necessary items. The Men under arms were left over to conquerors mercy. The Austrian's are holding Doboj until August 3rd 1700, a same year when all imprisoned men returns to Doboj. In the Fall 1717. Austrian army again burns down Doboj downtown but during this blitzkrieg seems like the Fortress wasn't captured. According to historical sources

августа 1700. године, а тада су враћени и заробљеници. У јесен 1717. године аустријска војска поново пали варош добојску, али у брзом налету изгледа да тврђава није освојена. Извори оцјењују да насеље броји око 50 кућа.

Године 1851. тврђаву је напустила последња војна посада. Старо утврђење почето у 13. вијеку (не рачунајући оно земљано из 10. вијека) је тако мирно и тихо сишло са позорнице историје. Турци трђаву нису поправљали од краја 15. вијека, па је пропадање бедема и кула стигло до рушевина. Такође треба знати да је после 1851. године трђава постала каменолом одакле је узиман камен за градњу кућа у вароши.

Занимљив је опис тврђаве из 1875. године из пера Енглеза Артура Еванса, путописца и познатог археолога:

... при прелазу неког завоја на путу, испред нас се појавио, на купастом брду, лијепо устоличен стари град Добој... Стара тврђава крунише главицу брда и ми смо се упутили горе. Њу овде називају стари град, а он је један од најинтересантнијих реликвија читаве Босне. Један поглед са тих разрушених зидина показује важност самог положаја. Добојска трђава стоји на врху који окомито пада у долину Босне и то управо тамо гдје Спреча отвара пролаз према Дрини и српској граници.

... Тврђава је тако била кључ читаве долине ријеке Босне, кључ против непријатеља који би наступао из мађарских равница и господарила је главним путем кроз област Усоре, и даље, све до самог срца босанског краљевства.

... Тврђава је под Турцима већ давно почела да пропада и сада се већ распадају и њене рушевине.

Неопходно је посебно скренути пажњу, како од 13. вијека када је утемељена, па до последњих деценија 19. вијека, варош добојска стоји као окамењена, баш као и тврђава. Број кућа пред крај турске владавине 1879. једва да је

Doboj downtown have 50 households.

Last military guards deserts the Fortress in 1851. Old Fortification building from 13th century, (uncounted terra -cotta fortification from 10th century) has quietly left historical stage. The Turkey haven't maintained the Fortress since 15th century, so it becomes falling apart in ruins. We emphasis that after 1851. stone blocks from Fortress were used for household construction. It is very interesting description of the Fortress from 1875. written by british author and archeologist Arthur Evan's:

... behind road curve appeared in front of us on a conical hill, enthroned Downtown Doboj

...Old Fortress is enthroning the peak and we set off for it. They call it Downtown and it's probably one of the most interesting relics in Bosnia. The view from the ruins emphasis the importance of this location. Doboj Fortress located on hillside peak which is descending to Bosnia river valley at point of Spreca river opens the passage toward Drina river and serbian border.

... The Fortress was the Key to the whole Bosnia river valley. The key against all enemies coming from Hungarian plains and it reins over main road leading through Usora region and further up to the heart of Bosnia Kingdom.

... The Fortress is during Turkey reign started to decay and now even the ruins are falling apart..

It is necessary to point out that since 13th century when the Fortress was founded until 19th century Downtown Doboj stands astounded just like The Fortress itself. By the end of Turkish reign in 1879. number of households were merely doubled. There's a few reasons for that and most important is that this area was on the border of the Turkey Empire until 17th century but

удвостручен. Томе има више узрока, а најважнији су свакако што је ово гранична област већ од краја 17. вијека, као и свијест да освајања на Балкану за Турке не могу вјечно трајати.

За добојску варош велике промјене долазе при крају 19. вијека. На просторном плану, промјене не иду у прекрајању старог, из средњег вијека наслеђеног језгра. Већ треба имати на уму да за такво ширење, једноставно нема простора, него се промене крећу у територијалном ширењу насеља. Дошла су сасвим нова времена. Заосталу турску царевину са њеном источњачком идеологијом замјењује Аустро - Угарска, европски окупатор са концептима модерног привређивања. Огроман значај доноси градња уске жељезничке пруге Панонија - Приморје, којом долина Босне улази у мрежу европских комуникација. Раскрсница код Добоја (Усором према Теслићу и Спречом према Тузли), постаје најважнији и најпроточнији саобраћајни пункт на централном Балкану. Врло брзо су саграђени по истим путним правцима и друмови покривени туцаним каменом. За Добој су последице биле изузетно значајне и далекосежне. Вијековима одржавана љуштура старе вароши је напрсла и насеље је потекло, кренуло у долину.

Прво је на сјевероисточној страни преко подручја Поповог Брда кућама испуњен простор до новосаграђене Српске православне цркве (1882.). Затим је градња кућа настављена до жељезничке пруге гдје је саграђена станица Добој. На овој новој раскрсници је остављен празан простор. То је други трг Добоја. Од њега је нова улица пробијена до жељезничке станице где је опет остављен празан простор, трг испред жељезничке станице (то је трећи трг Добоја). Даље иза њега пробијена је и улица која је ишла према новосаграђеном мосту на ријеци Босни, где су биле и коњичке касарне аустроугарског окупатора.

also awareness that Turkey conquests in Balkans won't last forever.

At the end of 19th century great changes comes to Downtown Doboj. The Changes aren't reflected just in alteration of Downtown Center from the Middle Age, because there's no space, but it was directed toward expanding of the Settlement. The times have changed. Backwardness Turkish Empire with their ideology was replaced by Austrian - Hungarian Empire, european conqueror with modern economy concept. After occupation of Bosnia in 1879. When they layered short track Railroad from Pannonian plains to Adriatic, Bosnia valley was connected to European communication Network. Doboj junction (along Usora river toward Teslic and along Spreca river toward Tuzla) becomes most important and frequent communication point in central Bosnia. Very soon the Gravel roads were built along these communication routes. It has far - reaching and significant consequences to Doboj. The Settlements century old shell just cracked and it started to expand into the Valley.

In 1822. around newly built Orthodox Church the Area on northwest side across the Hill called Popovo Brdo was fullfilled with households. This construction works continued almost to the Railroad tracks where they built the Railroad Station Doboj. It has created a new City Square as a result of a Crossroad formed by expanding construction. From that Square was layered a new street leading toward Railroad Station with another empty space forming another Square. After that was made another street toward newly built Bridge over Bosnia river.

Other expanding direction was in the southeastern area around Railroad Station in Usora. There were Railroad Maintenance facilities employing foreigners because

Други правац ширења текао је у југоисточном правцу према тада новосаграђеној жељезничкој станици Усора. Овде су засноване радионице преко потребне за жељезничку раскрсницу, а како није било домаћих стручних радника, досељени су странци. За њих је саграђена стамбена *колонија* са преко 30 кућа и та насеобина названа је Усора. Овдје су никле и друге радионице, углавном оних заната којих раније у нашим крајевима уопште није било. Коначно је 1892. године на овом подручју подигнута и омања фабрика шећера. Како је вријеме текло, тако су у усорским радионицама и фабрици шећера ангажовани и домаћи људи, који су на посао долазили из околних сеоских насеља, али и из старе добојске вароши. За ове последње је *пробијена*, прво као пјешачка стаза, а касније проширена и засута туцаником попречна комуникација, правцем стара добојска варош - Усо̀ра. Названа је Радничка улица, (данас улица Синђелића), што најбоље показује и њено поријекло и намјену. Убрзо је ограђена и кућама чиме је иако непотпуно, спојено ново насеље са Добојем.

До трећег просторног захвата ширења вароши, послије I свјетског рата, стигло се такође по диктату пријеких потреба. Још у давном 18. вијеку повлачењем тока ријеке Босне у данашње корито, ослобођен је простор на потезу контакта прве висије Крњина и долине, па је преко њега био оформљен и локални пут. Затим су послије I свјетског рата завршени радови на засипању старог корита ријеке Босне и оно је толико повишено да је могло бити претворено у нову улицу. Тако је настала улица Краља Александра, послије чије је посјете Добоју 1924. године и име добила. Њен продужетак ка западу је био нова потреба, а то је касарна заснована одмах послије I свјетског рата. Даље иза касарне стари пјешачки пролаз сада је продужен у пут за село Миљковац.

local people aren't qualified. For this purpose they've built a settlement with approx. 30 houses called Usora. Here were other maintenance facilities mainly craftsmen shops non-existent before in this region. Finally, in 1892. a Sugar plant was founded in this Usora area. As times goes by, in these maintenance facilities and plant were employed a local people from surrounding villages and settlements as well from downtown Doboj. For them was traced a path which has been widen later and grovelled as a communication between Doboj and Usora. It's been called Radnicka ulica (Workers alley) today it's Sindjelica street which shows its purpose and origin. Soon after she was surrounded by houses creating, even unfinished, communication with Doboj.

Ordered by necessity they've made another expansion of the city. Since 18th century when Bosnia river have settled into today riverbed a large area between Krnjin hillside and Valley was unoccupied. So, they've decided to make a road. Then, after Second World War old Bosnia riverbed was filled out and provide a possibility for a another road. Yugoslavian King Alexander visited Doboj in 1924. so they named it after him. Her lengthening to the west becomes a necessity, because a garrison founded right after the First World War. Further, behind this garrison, an old path was now expanded into a gravel road to village called Miljkovac.

The newborn Social Classes were those who carried out economic development of this town. Financial resources held by serbian and jewish merchants, although minor, were present by the end of 19th century. The Wood, Plums and other sorts of fruits were exported.

After WWI Doboj Settlement becomes a part of cotemporary events that are happening across Europe. In 1922. first modern Waterworks were built; in 1925. electric installations.

Носилац економског напретка је млада грађанска класа. Иако скроман, домаћи капитал српских и јеврејских трговаца, осјећа се већ крајем 19. вијека, а убрзо пристиже у већој мјери и капитал са стране. Извози се дрво, шљива, а у мањој мјери и остало воће.

Након I свјетског рата, варош добојска прати токове савремених збивања. - 1922. године варош добија водовод, а 1925. електричну расвјету - 1936. године зеничанин Морис Тринки капиталом домаћих трговаца/Песаха отвара штампарију, а исте године, завршена је градња Соколског дома. - 1940. године је сагређен бетонски мост преко Босне код ушћа Спрече, који савезници оштећују бомбардовањем, а Нијемци 1945. године руше при повлачењу.

Овакав је Добој дочекао крај II Свјетског рата. Убрзо је дошло до градње жељезничке пруге нормалног колосијека Шамац - Сарајево, али на другој обали ријеке Босне. Нова жељезничка станица постаје прворазредан жељезнички чвор. За град је била неминовност градња моста преко ријеке Босне. Овим је било изнуђено рјешење да се створи широка улица, постављена под скоро правим углом на мост и жељезничку станицу. На другој страни она није избијала у стари дио вароши и центре око старе жељезничке станице уског колосијека, него много западније. На овом новом потезу ширења града рођен је и нови центар Добоја, - што је историјски гледано већ четврти центар добојског насеља. Од воље, или можда је тачније рећи, визионарске обдарености тадашњег урбанисте , зависио је изглед и тип новог трга Добоја. Владајуће урбанистичке концепције половине 20. вијека су претегле за рјешењем што већом површином зеленог парка. Њима су придружене и соц/реалистичке потребе, и идеолошке премисе које су на крају и надвладале, - па је унутар зеленог парка остављен велики простор за митинге, а оваква цјелина је проглашена

- In 1936. supported financialy by domestic merchants family Pesah Moris Trinki from Zenica have opened a Printing Company and in same year building Sokolski Dom has been finished. - In 1940. The Bridge was built over Bosnia river at Spreca river mouth, later severily damaged during Allied bombing in WWII and destroyed by Germans in retrieval in 1945.

Shaped like this Doboj have met the end of the World War II. Soon it comes to the construction of the normal track railroad on relation Samac - Sarajevo., but this time on the other bank of Bosnia river. New Railroad Station becomes a prime railroad junction. It was unavoidable for Doboj to build a Bridge over Bosnia river. This forced construction of wide street under almost straight angle. On the other hand, she don't emerge to downtown Doboj and center around old narrow track railroad station, but more to the west. In this new city expansion area has been created a new city center which was, from historical point of view, the fourth different city center. Out of will or to be more exact out of architectural vision depend the future outlook of Doboj Central Square. Ruling urban conceptions of 20th century were prevailing to a solution of an as large as possible area for Central Park. Followed by social realistic needs and ideological premises of a place for political rally. This whole compound was called The Park of Heroes. New City Center and street leading toward a Bridge and Railroad Station were becoming a frame of last city enlargement. And so conditionally, with this we come up to a present times, although the enlargement of City like Doboj never stops.

Bosnia river flood in 1965. had important impact on events of urban development of Doboj during last half

за Парк хероја. Нови центар и улица према мосту и новој жељезничкој станици постали су окосница посљедњег ширења вароши и гранање његових улица. Тиме смо стигли до некаквог краја, условно речено до садашњих дана, - иако раст вароши као Добој и немају краја, него увијек само садашњост.

На оваква збивања урбанистичког развоја вароши Добој током посљедњих пола вијека битан утицај имала је поплава ријеке Босне 1965. године. Њена директна посљедица је градња одбрамбеног насипа на потезу ушће Усоре - Баре, па је на њему постављен друм, тај вечити друм кроз долину реке Босне. Најјефтинија рјешења , не морају увијек бити и најбоља, јер су изнова и опет одвојени варош и ријека. Многи странци и људи дошли са стране, радо су, посматрајући са високе тврђаве добојску варош, ријеку Босну и долину око ње, - размишљали о односу вароши Добоја и ријеке Босне.

Зашто није дошло до њиховог контакта, - загрљаја вароши и ријеке који онда претпоставља варошке кејове на ријечним обалама. Који су томе разлози? - Ментални склоп и животне навике становника планинског Балкана, што ево граде варош од далеког 13. вијека. - Или топографска ситуација у долини, гдје ријека мијења корито и руши обале у непредвидивим поплавама. - Или од краја 19. вијека вјештачки бедеми путних траса жељезничке пруге и великог друма, што се поставише између вароши Добоја и обала ријеке Босне. Тако се догодило гледано кроз призму седам / осам вијекова, - да је ријека мењајући корито бјежала од вароши, а ова корачала својим законима ширења према њеним обалама. А што баш у нашим данима, човјек није реализовао загрљај вароши и ријеке , само је његова кривица или кратковидост његових градитеља. Зато изостају шетње и шапутања младих парова на кејовима уз шум

of a century. It results in constructing a levee in route from Usora to Bare, providing a base for road through Bosnia river valley. Inexpensive solutions doesn't have to be a right solutions, because Bosnia river and the City were separated again. Many foreigners and visitors looking from The Fortress were contemplating about the relationship between The City and Bosnia river.

Why there isn't no contact between them, embrace perhaps supposing quays. What are the Reasons? Mental constitution or living habits of Balkan inhabitants. Or topography of the valley where Bosnia river changes its riverbed in unexpected floods destroying everything. Or artificial levees of railroad and communication routes from the End of the 19th century dividing city and the river. It happens so looking through century's perspective - The River was running away from the City changing its riverbed; and the City was expanding to her banks according to possibilities. Why wasn't realized the Embrace between the City and the River nowadays was a mans fault or shortsightness of the architects. That's why we miss the whisper and kisses of young couples along a quays. Makeup examinations and examinations not only on this subject should take tomorrow's inhabitants. My Era wishes them good luck and intellectual visionary.

ријеке. А поправни испит или испити, и не само на овој теми, мораће радити људи једног другог, долазећег времена. Моје доба им жели и срећу и умне визионаре.

ДОБОЈСКЕ БОГОМОЉЕ

Најстарија варошка богомоља је хришћанска црква саграђена још у давном 13. вијеку. Њено мјесто је уз јужну страну трга у тек рођеној вароши по имену Добој. Трајала је око два и по до три вијека. Разорена је лудим вјетровима историје на почетку 16. вијека.

У времену 1512 - 1520. године за султана Селима I саграђена је на мјесту старе цркве прва џамија. Освајањем тврђаве 1476. године измијењени су стражари Хришћани на тврђави, а дошли стражари Турци, па се та промјена нужно односила и на варош и на њену богомољу.

Ову прву џамију су 1697. године, шеснаестог дана мјесеца октобра спалили аустријски војници под командом **Eugena de Savoie**, при походу од Брода до Сарајева.

После 1703. године саграђена је друга џамија на овом мјесту, али већ 1717. године Аустријанци у новом рату опет пале добојску варош, па и џамију.

Убрзо иза тога биће на истом мјесту саграђена и трећа џамија. Она ће изгорјети 11. августа 1907. године у великом пожару који је захватио добојску варош. Треба напоменути да материјални трагови говоре како су све три џамије биле грађене у техници бондрука и шепера. Године 1908. на истој локацији саграђена је прва џамија од тврдог материјала.

WORSHIP PLACES OF DOBOJ

The oldest Christian place of worship is the Christian Church builted in ancient 13th century. She's placed on southern side of city square in newly founded settlement named Doboj. It last for two or three century. Destroyed at the begining of 16th century during turbulent course of history.

In period 1512 - 1520 during Sultan Selim I reign on old Church foundation have been builted first Mosque. By taking over the Fortress in 1476. Christian guards were replaced with Turkish soldiers and this change make an impact on settlement and its worship place.

In october 1697. during his military campaign from Brod to Sarajevo Eugene of Savoy and his austrian soldiers burned down this first Mosque.

After 1703. another Mosque has been builted at the same place but in 1717. was burned down again as well as the settlement in another war campaign.

Third Mosque burned down in great fire that strikes Doboj in 1907. We should point out that all three formers Mosques were builted in construction technique called "bondruk" and "seper".

In 1908. on same location was built first Mosque using solid construction materials.

Jewish place of worship in Doboj - synagogue, was built in 1871. just a few houses from the Fortress gate in north direction in today's Pop Ljubo street.

In 1882. was built Serbian Orthodox Church on Popovo Brdo location. In the Churchyard was situated first Serbian School

Богомоља Јевреја у Добоју, - синагога , саграђена је 1871. године. Налазила се удаљена неколико кућа од улаза у тврђаву према сјеверу, у данашњој Поп Љубиној улици.

Српска православна црква у Добоју је саграђена 1882. године на локацији Попово брдо. У њеној порти је била и прва српска школа и српска читаоница.

Садашња православна црква је саграђена 1937 / 38. године. То је спомен богомоља на концлогор 1915-1917. године и тешки злочин Аустријанаца и Мађара над хиљадама цивила - српске дјеце, жена и стараца.

Католичка црква у Добоју саграђена је 1910. године.

У Добоју, 1990. *(Извод из књиге у рукопису "Добој, град и регија")*

and library.

Present Orthodox Church has been builted in 1937/38. as a commemorial Church for victims of Doboj Concentration camp during 1915. - 1917., and horrable crimes done by Austrians and Hungarians on to the thousands of serbian civilians -children, women and elderly people .

Catholic Church has been builted in 1910.

Doboj,1990. **(Excerpt from manuscript "Doboj, The City and The Region")**

Коментари о илустрацијама

1. Савремени грб града Добоја одређен Статутом Српске општине Добој (Сл. гласник 6/92). Члан 2. Амблем Општине је обликован на подлози лучног троугластог штита употпуњеног са четири С, у форми листа. Централни дио амблема је компонован у четири лучна квадрата здружена у лик крста са сферним ореолом. У средини крста је стилизовани средњовјековни симбол љиљана. Доњи дио штита пресијецају сукобљене хоризонталне линије, комбинација двије и три, са асоцијацијом на крила. Знак је допуњен тробојном лентом са ћириличним натписом ДОБОЈ. Подлога штита и љиљан су окер жуте боје, круг пурпурно црвене, а крст, три линије и натпис општине - плавољубичасте боје. Добој, 09.06.1994. године

2. У аустроугарској серији од више поштанских марака о тврђавама у окупираној Босни и Херцеговини је и приказ добојске тврђаве. Затим је 1910. године, нешто измењено издање које је овде представљено.

3. У тексту о старом Добоју дат је приказ и античких и историјских споменика око ушћа Усоре у Босну, па је овај кроки неопходан ради ближег увида о њиховом распореду.

4. Аустријска гравира од 16. октобра 1697. године настала при походу војске под заповедништвом Eugena de Savoie, показује да је овде био примарни војни интерес о топографској ситуацији подручја Добоја и раскршћа путева око њега. Тврђава је на гравири већ делом оштећена и служи уствари као оријентир на путу.

5. Аустријска гравира из 1785. године је драгоцен приказ урбаног плана вароши, а потом и новог тока реке Босне, у односу на приказ из 1697. године.

6. Цртеж Артура Еванса, каснијег славног археолога, истраживача критске цивилизације бронзаног доба који је 1875. године са братом пешице прешао пут од Брода на Сави до Дубровника.

7. Аустријска гравира из 1808. године. Рад је шпијуна J. Митесера, на путу за Травник где је био аустријски конзул;

Illustration description

1. Contemporary Doboj Municipality insignia defined according to the Doboj Municipality Statute (Sl. glasnik 6/92). Article 2. Insignia of Doboj Municipality is shaped on curved triangled shield with four "S" letters forming a leaf. Central part of this insignia is composed with four curved squares forming a cross with spherical aura. In the center of the cross is placed a stylized symbol of lily. Lower part of the shield is crossed with lines, combination of two or three lines.forming a stylized wings. The insignia is fullfiled with cyrillic sign DOBOJ. Backgroung of shield and lily is in yellow, circle purple red and a cross, three lines and name is purpleblue. Doboj, 09.06.1994.

2.Doboj Fortress is depicted in Austria-Hungarian issue of Post stamps about Fortresses in occupied Bosnia and Herzegowina. Here presented is post stamp from 1910.

3. In the text about Old Doboj there's a description of medieval and historical monuments around river Usora mouth into Bosnia river, therefore this kroki is important for overall about their position.

4. Austrian Graphic from October 16th 1679. It was drawn during Eugen de Savoie Military Campaign. It shows primary military interest about tophographic situation in Doboj Area and its crossroads. On this graphic the Fortress is aleady severely damaged and stands only as orientation point.

5. Austrian Graphic from 1785. In relation with graphic from 1679. this one is very valuable because shows the Development Plan of Doboj and new Bosnia riverbed.

6. Arthur Evans drawing, later famous archelogist, explorer of Creta civilisation from Bronze age. He and his brother have walked on foot a route from Brod na Savi to Dubrovnik in 1875.

7. Austrian Graphic from 1808. drawn by austrian spy J. Miteser on his journey to Travnik where he was austrian Consule. He's been interestly depicted in Ivo Andric Novel "Travnicka hronika".

занимљиво је описан у роману Иве Андрића *Травничка хроника*.
8. Тлоцрт добојске тврђаве је резултат дугогодишњих истраживачких и конзерваторских радова.
Серија разгледница Добоја , рад су већег броја фотографа у времену од око 1890. до 1940. године.
9. На овом снимку из око 1890. године са широким објективом је приказ дела вароши како се преко Поповог брда шири према новој жељезничкој станици уског колосека.
10. Разгледница пред I светски рат.
11 и 12. Разгледнице занимљиве јер су снимљене са истог места 1905. и 1928. године. Показују постепен, али сталан раст вароши Добоја.
13. Поглед са тврђаве око 1910. године на тзв. II трг вароши Добоја (I је испред улаза у тврђаву настао још у давном 13. вијеку).
14. Бројне су поплаве Добојског поља, а изградњом дела вароши на његовој ивици уз масив Крњина, и она је плављена. Одбрамбени насип је подигнут тек након последње велике поплаве 1965. године.
15. После великог пожара у старом делу вароши августа 1907. године, саграђена је увећана и од тврдог материјала Горња џамија. Снимак је из 1910. године.
16. Снимак прославе Видовдана 1907. или 1909. године у порти старе српске цркве у Добоју (чији се само део види), испред зграде српске основне школе и читаонице.
17. Католичка црква око 1930. године.
18. Жељезничка станица уског колосјека Добој око 1905. године, гдје се види и улаз у прву пошту Добоја.
19. Жељезничка станица уског колосјека Добој 1915. године после велике поплаве.
20. Колосјеци жељезничке станице Добој пред II светски рат.

8. Blueprint of Doboj Fortress is a result of years of exploration and conservatory works.
Doboj Postcards have been made out of pictures taken by many photographers between 1890. until 1940.
9. In this footage from 1890. taken with wide lenses camera is shown part of the old settlement spreading across Popovo brdo toward new railway station.
10. Postcard made before WWI
11 and 12. Postcards. Very significant because they were taken from a same spot in 1905. and 1928. showing constant growth of old settlement.
13. A View from a Fortress to second Town Square (first one is in front of Fortress entrance from 13. century).
14. The Flood of Doboj Field. A part of settlement situated on the edge of Krnjin hillside was also flooded. The Levee was built after last great flood in 1965.
15. In august 1907. after great fire in Old part of Doboj settlement new Upper Mosque was built and enlarged from solid materials. Footage from 1910.
16. Vidovdan Celebration in 1907. or 1909. held in Churchyard of Serbian Orthodox Church, Primary School and Library.
17. Catholic Church from 1930.
18. Narrow track Railroad Station Doboj from 1905. with visible entrance' to first Post Office in Doboj.
19. Narrow track Railroad Station Doboj after the great Flood in 1915.
20. Narrow Tracks of Railroad Station Doboj just before WWII.
21. The Square in front of Railroad Station Doboj. Footage before WWII.
22. Sokolski Dom in Doboj. Initial funds were donated by Yougoslavian King Aleksandar I right after the WWI.

21. Трг испред жељ. станице уског колосијека. Снимак пред II Св. рат
22. Соколски дом у Добоју 1938. године. За његову градњу почетни капитал прилаже краљ Александар I, одмах по завршетку I Светског рата.
23. Снимак горњег дела добојске тврђаве.
24. Тврђава гледана са југозападне стране. Фото Драган
25. Српска православна црква (освећена 1938. године) Уље на лесониту (47 x 38 цм), рад С. Касумовића, студента архитектуре, око 1955. године.

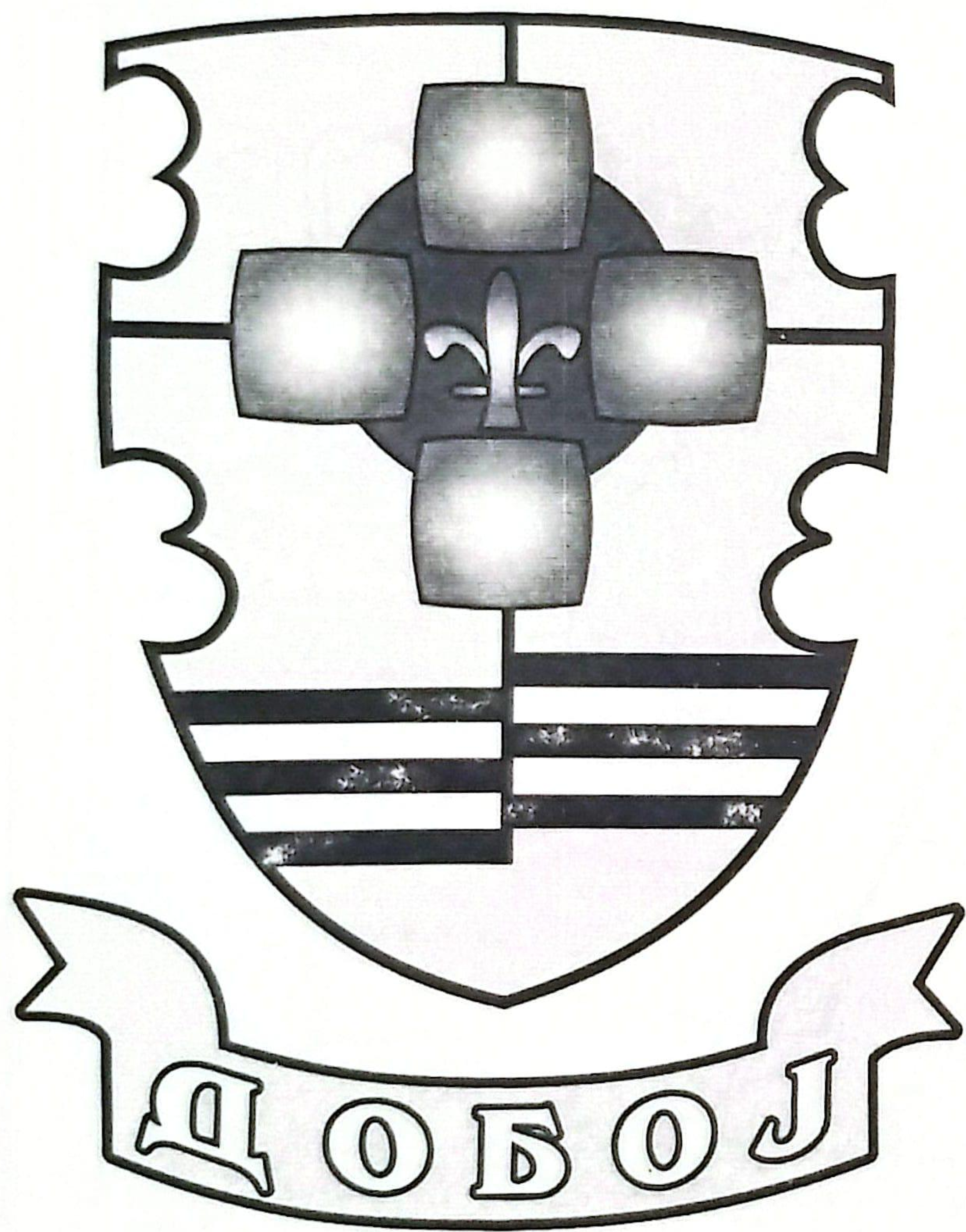
23.Upper part of Doboj Fortress.
24. Southwest view of Doboj Fortress. Photo Dragan
25. Serbian Orthodox Church (in 1938.). Oil painting (47x38 cm). S. Kasumovic, Student of Architecture. Around 1955.

Литература

1. Ђ. Трухелка, Наши градови, Сарајево 1904., стр. 77-80.
2. Вукашин Сировина, Прошлост и насеља града Добоја, Добој 1938. (штампарија Морис Тринки)
3. З. Кајмаковић, Стари град·Добој, конзерваторски радови 1962., Наше старине IX, Сарајево 1964., стр. 43 и даље
4. Предраг Вучковић, Добој, Градина, Арх. преглед 14, Београд 1972., стр. 125
5. Адем Ханџић, Тузла и њена околина у 16 вијеку, Сарајево 1975., стр. 39-40.
6. (Б. Белић, Добој кроз историју, стр. 53-65, 83-84. У књизи Добој, друштвено-привредна карта комуне, Београд 1977.)

Resources

1. D. Truhelka, Our Cities, Sarajevo 1904, page 77-80
2. Vukasin Sirovina, History and Settlement of Doboj, Doboj 1938. (Printing Company Moris Trinki)
3. Z. Kajmakovic, Old Doboj, Conservatory works 1962., Nase starine IX, Sarajevo 1964., page 43 and further
4. Predrag Vuckovic, Doboj, Gradina, Arch. revue 14, Beograd 1972., page 125
5. Adem Hadzic, Tuzla and surrounding settlements in 16. Century, Sarajevo 1975., page 39-40
6. (B. Belic, Doboj through History, pages 53-65, 83-84, The Book of Doboj, social and economic Map of Municipality, Beograd 1977.)

1.

2.

CASTRUM

CANABEA

КУПАТИЛО

ЛАТЕРАЛНИ КАНАЛ

REFUGIUM

ЦРКВИНА

ВИЛА

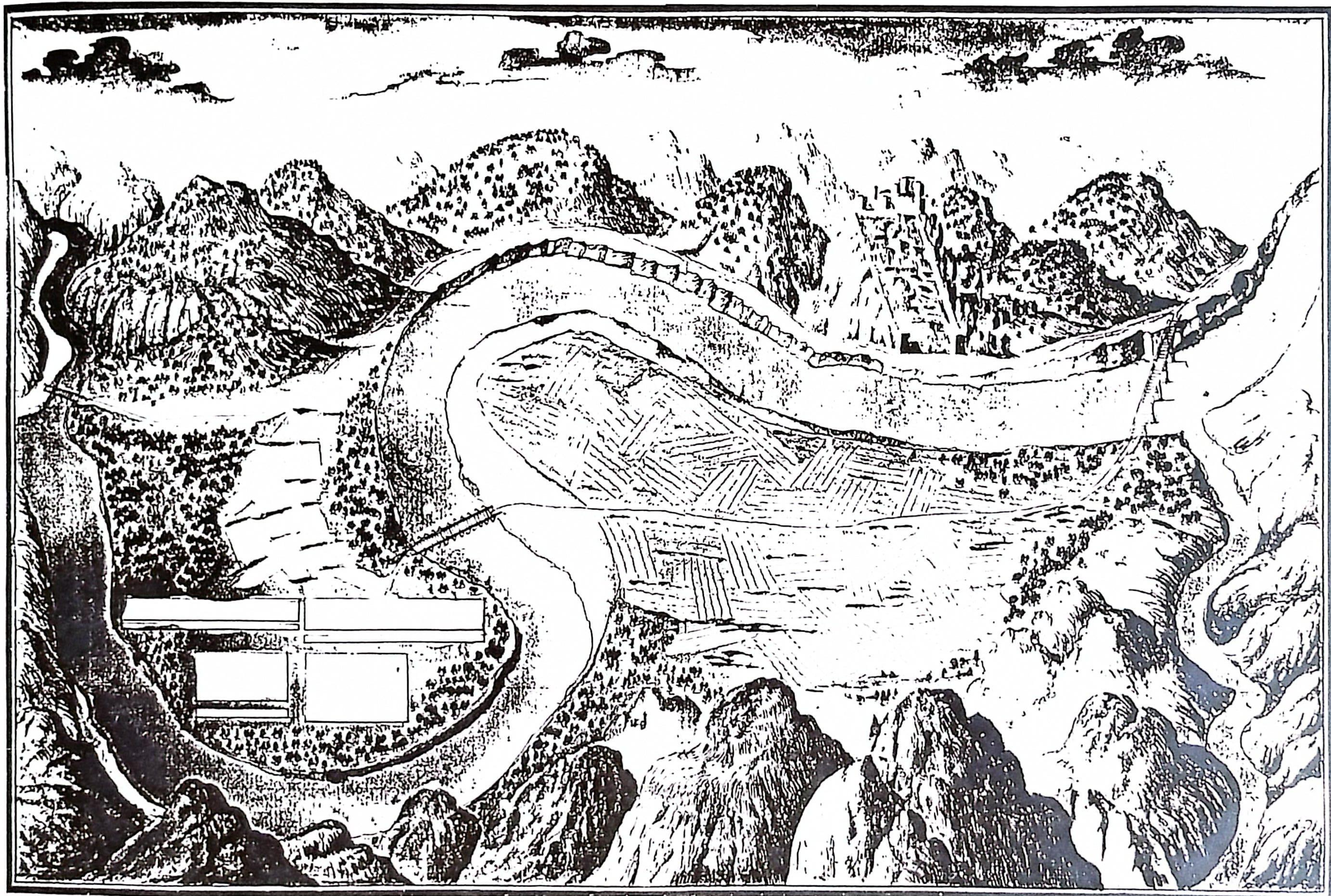
УСОРА

БОСНА

РИМСКИ
ТВРЂАВСКИ КОМПЛЕКС
НА УШЋУ УСОРЕ

— — — ПУТЕВИ
. . . . . ГРАНИЦА [illegible]
-.-.-.- СТАРА ЖЕЉЕЗНИЧКА ПРУГА УСКОГ КОЛОСЈЕКА

3.

4.

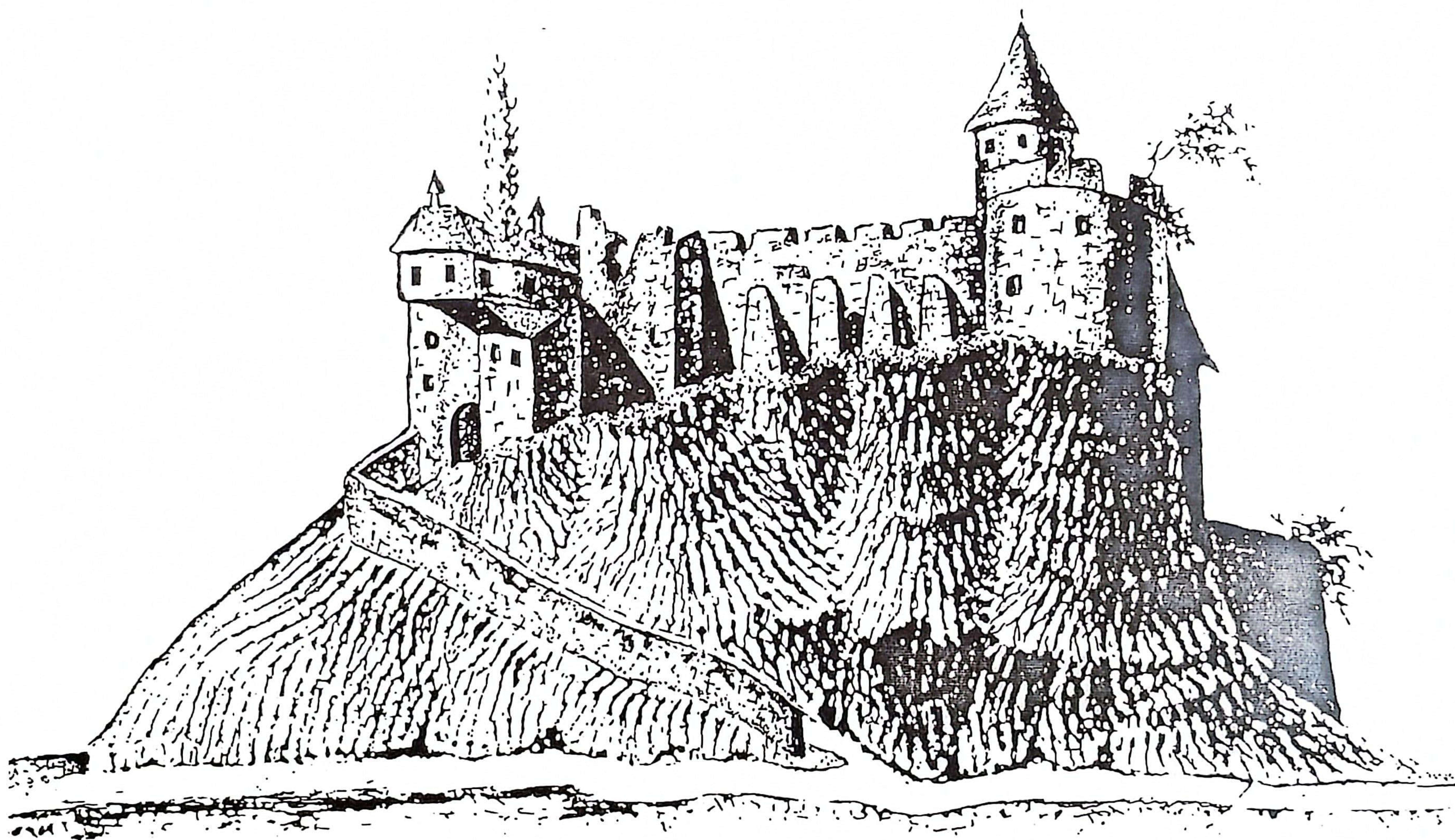
v. Maglai

Bosna Fl.

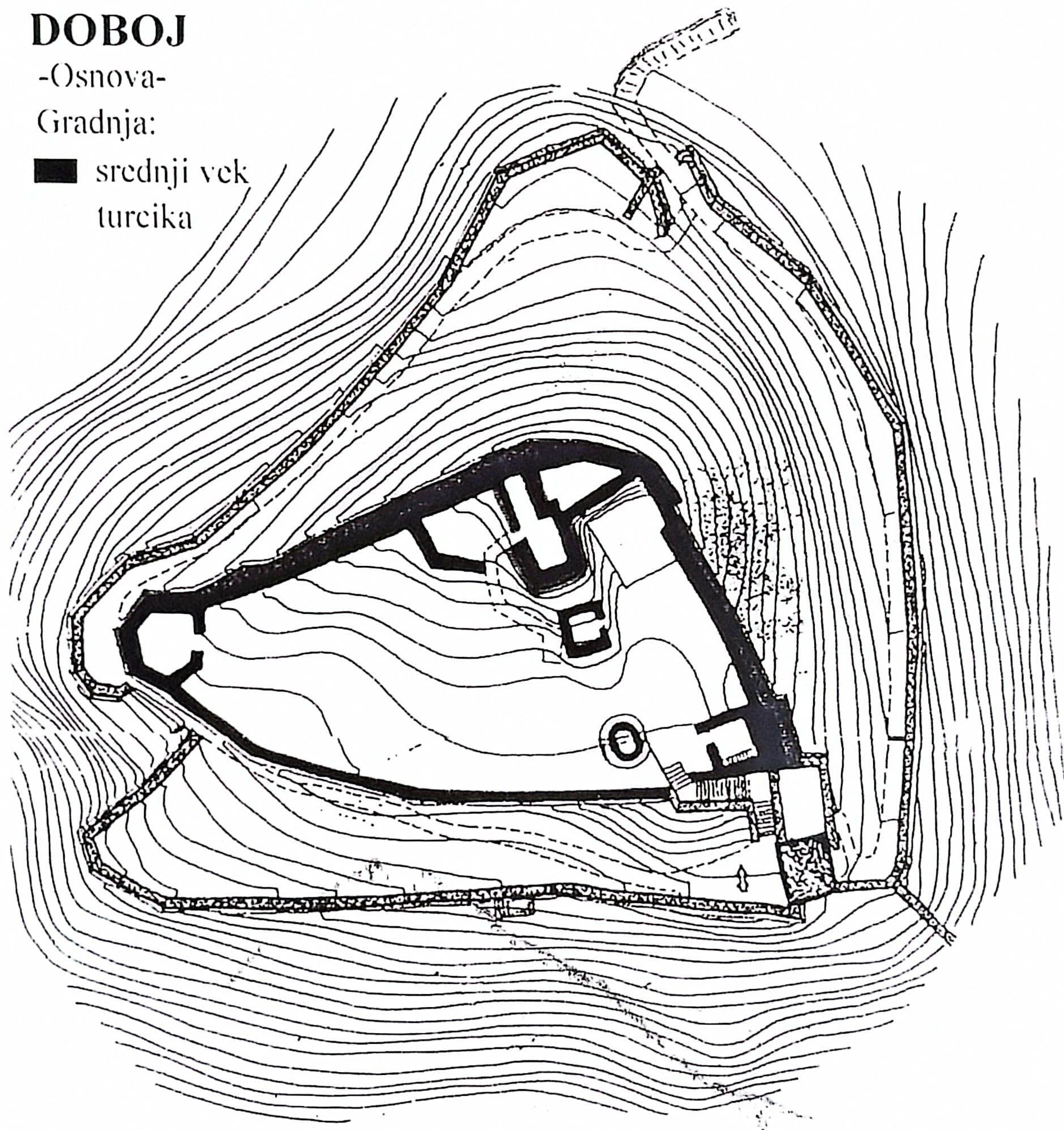
5.

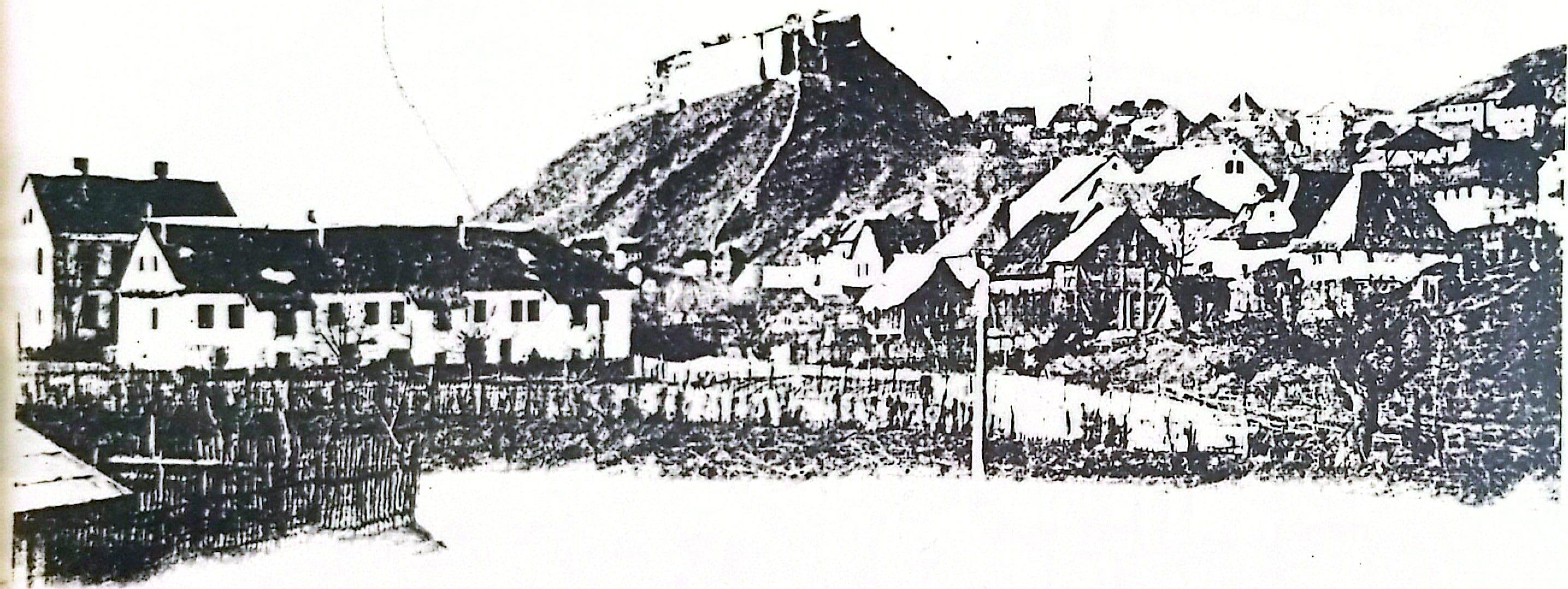
6.

7.

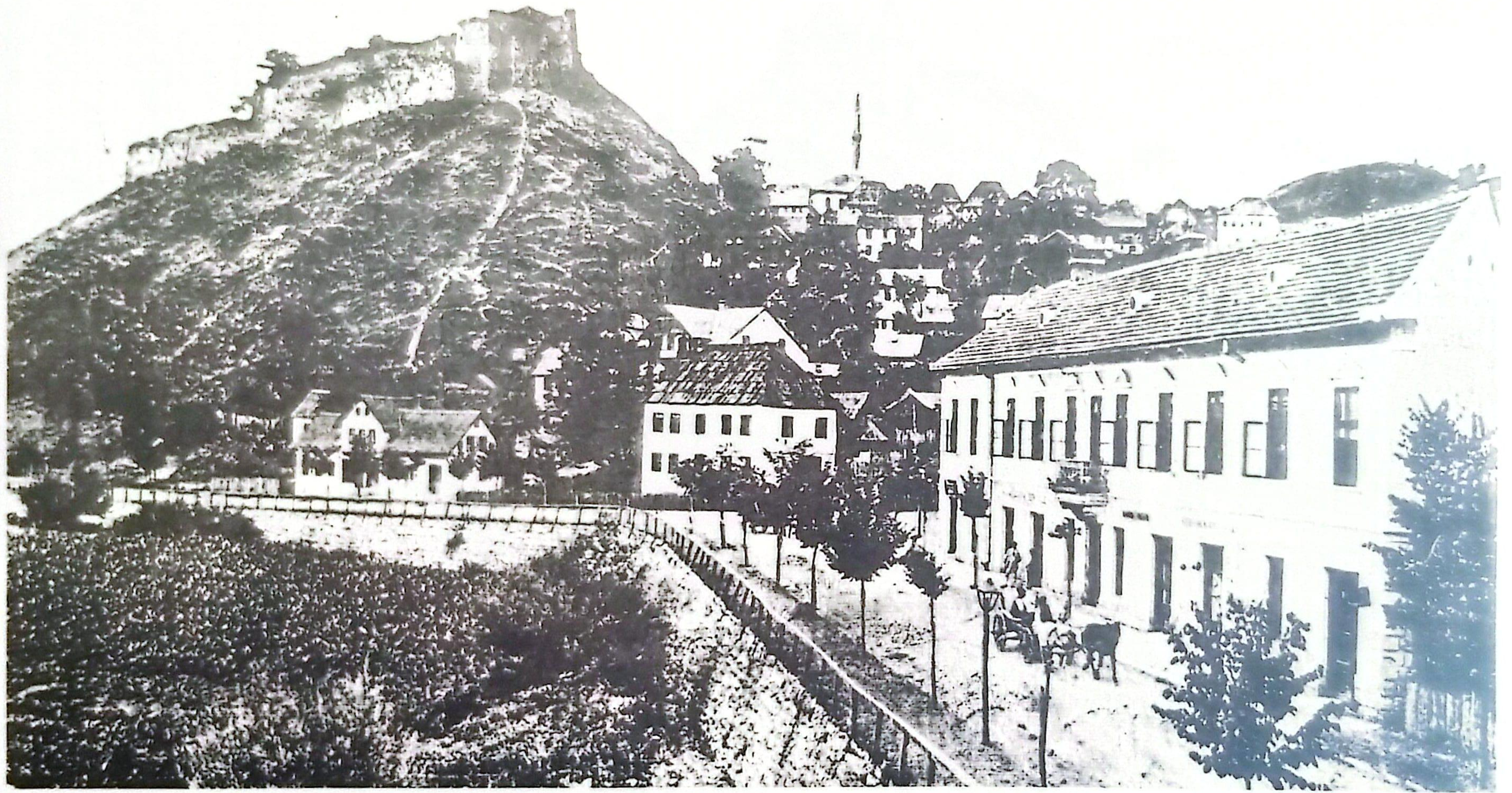

8.

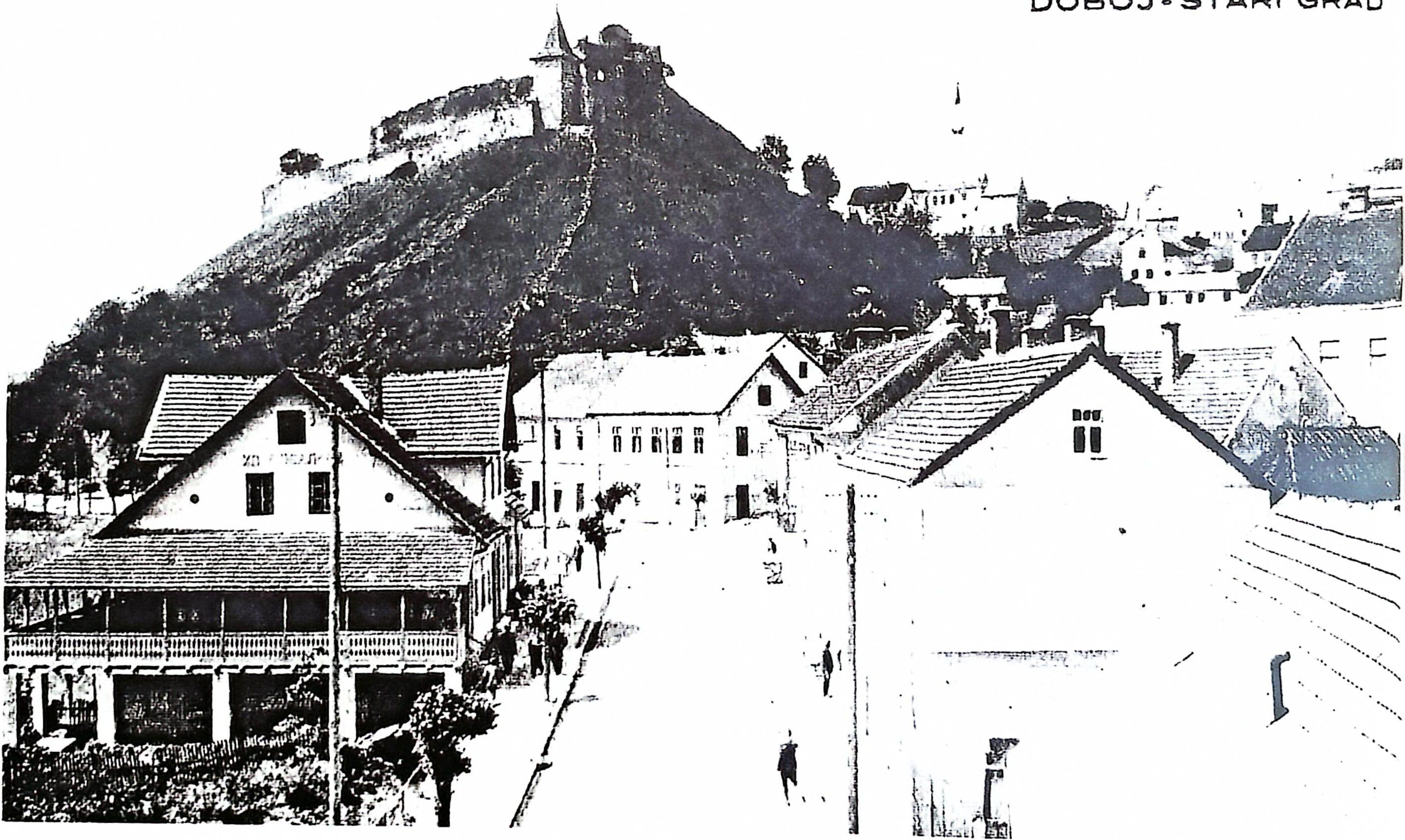

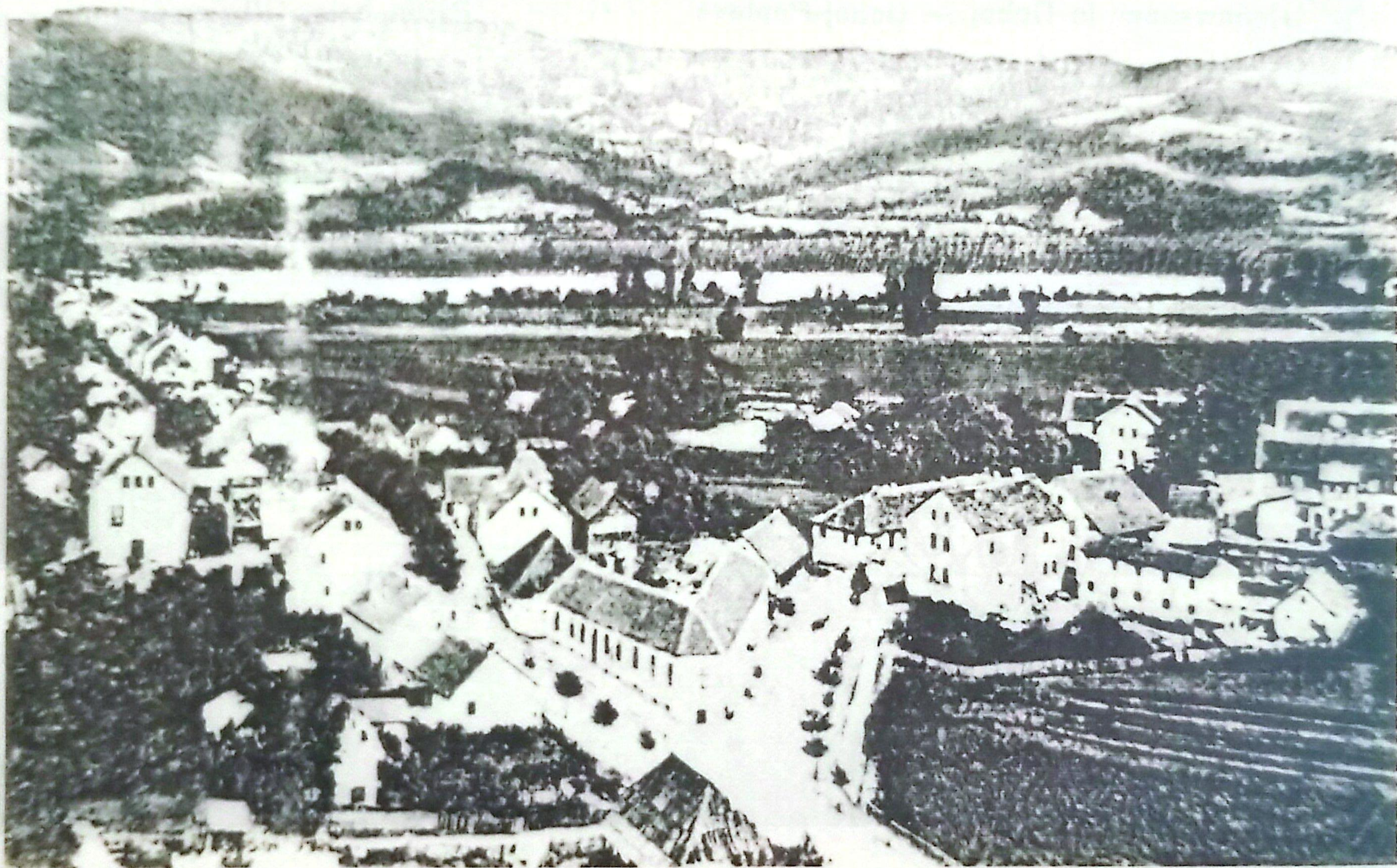
10.

Doboj.

DOBOJ - STARI GRAD

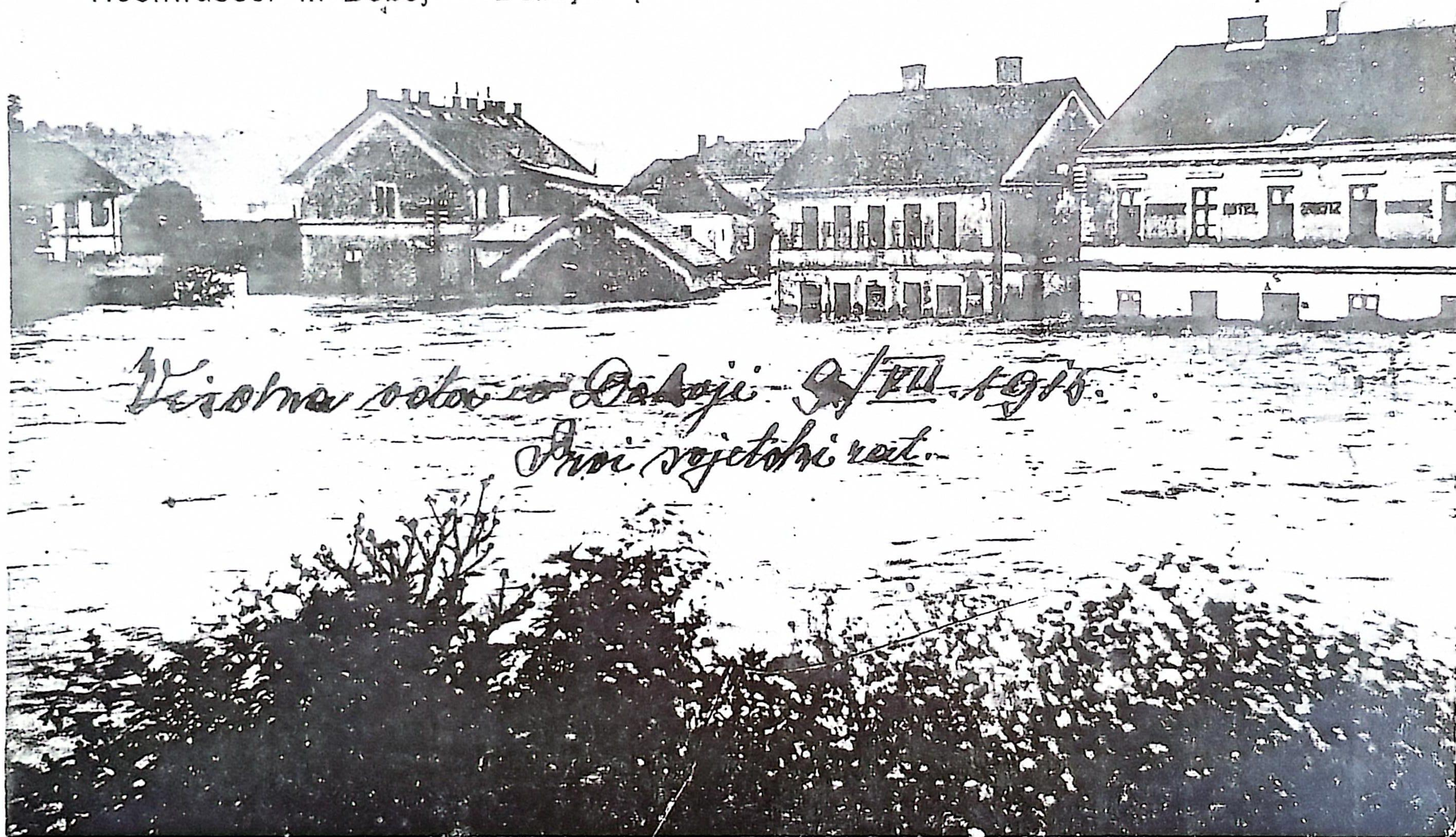

12.

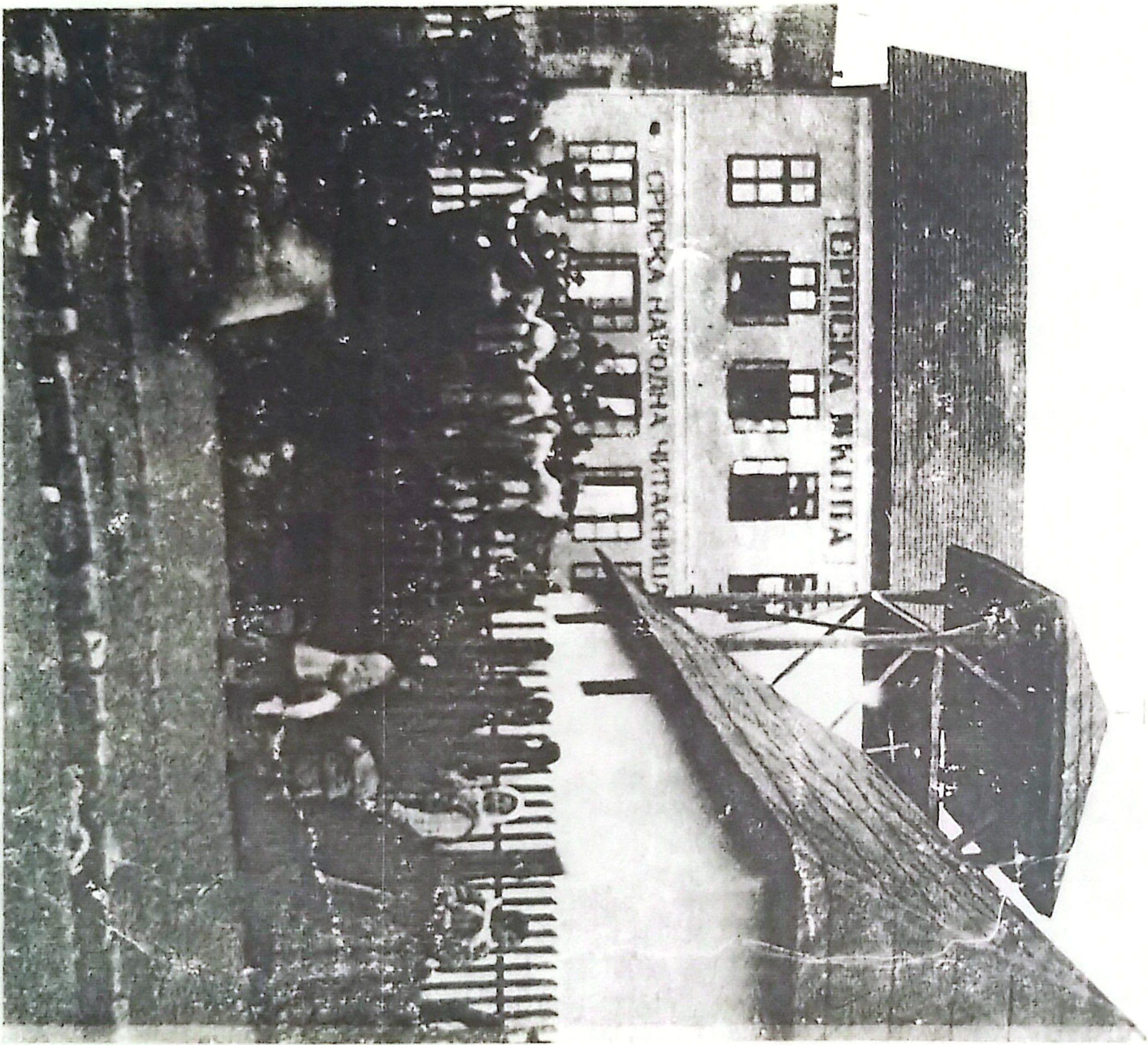

13.

Hochwasser in Doboj — Doboj-Poplava　　Partie beim Offizierspavillon

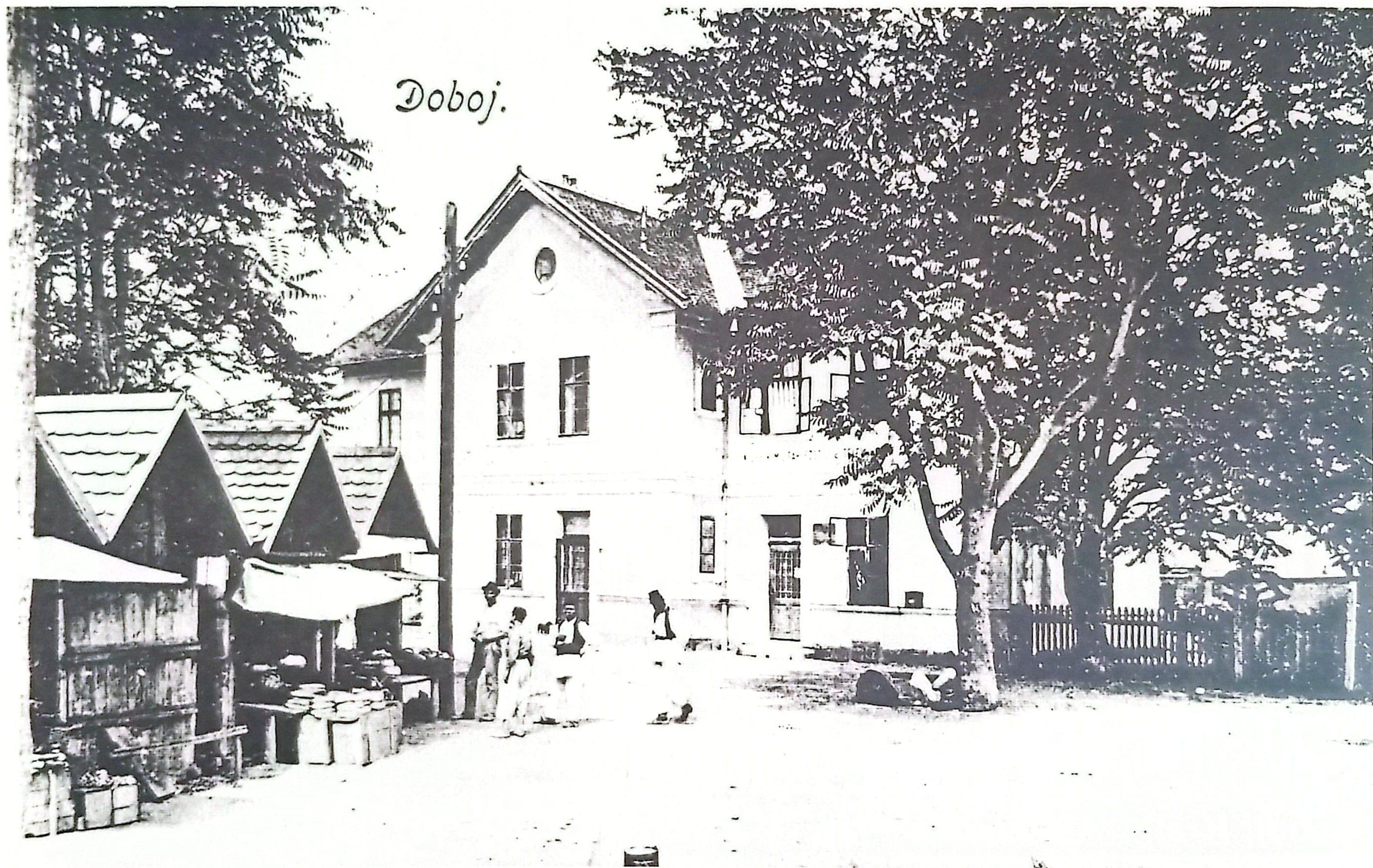

Doboj

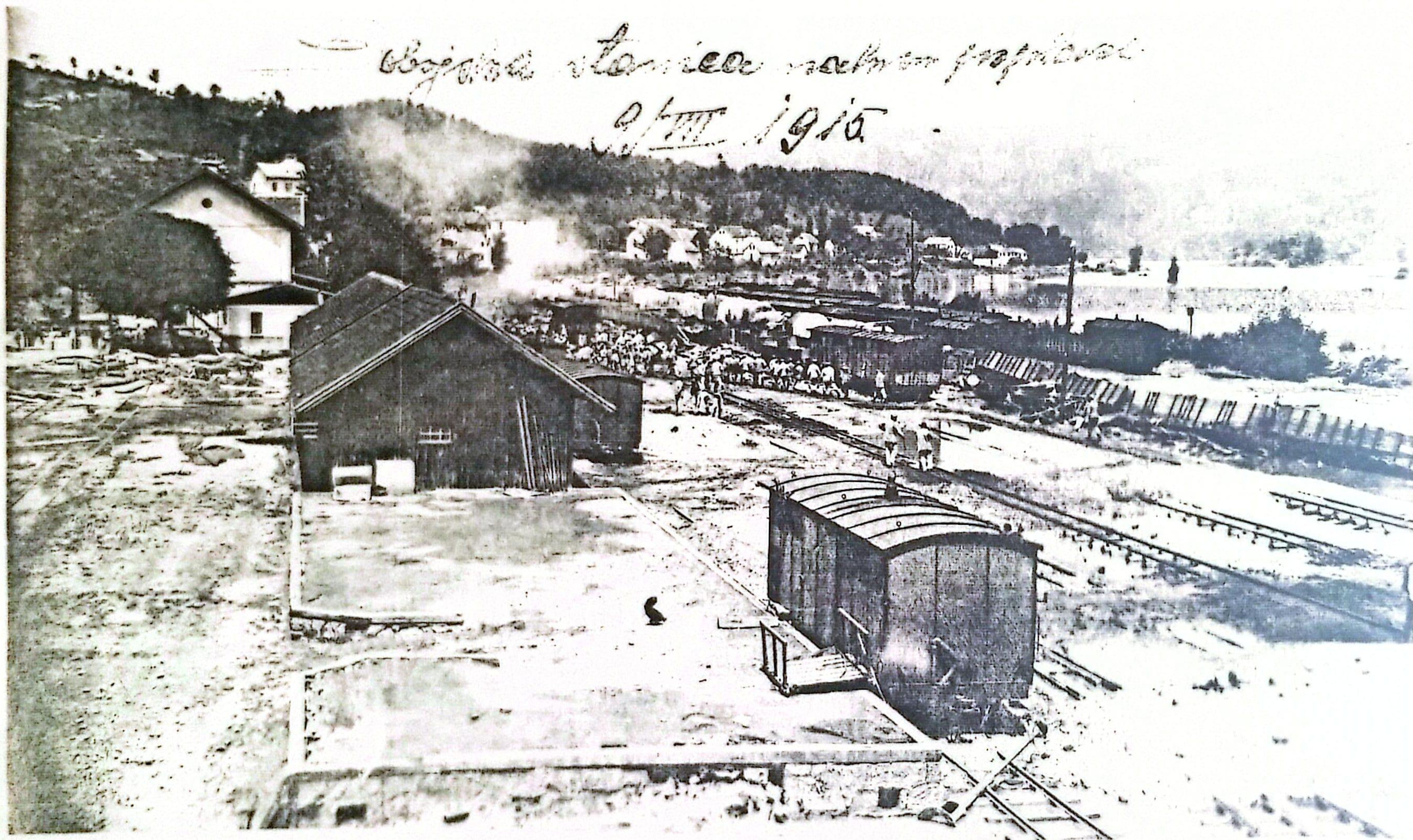
16.

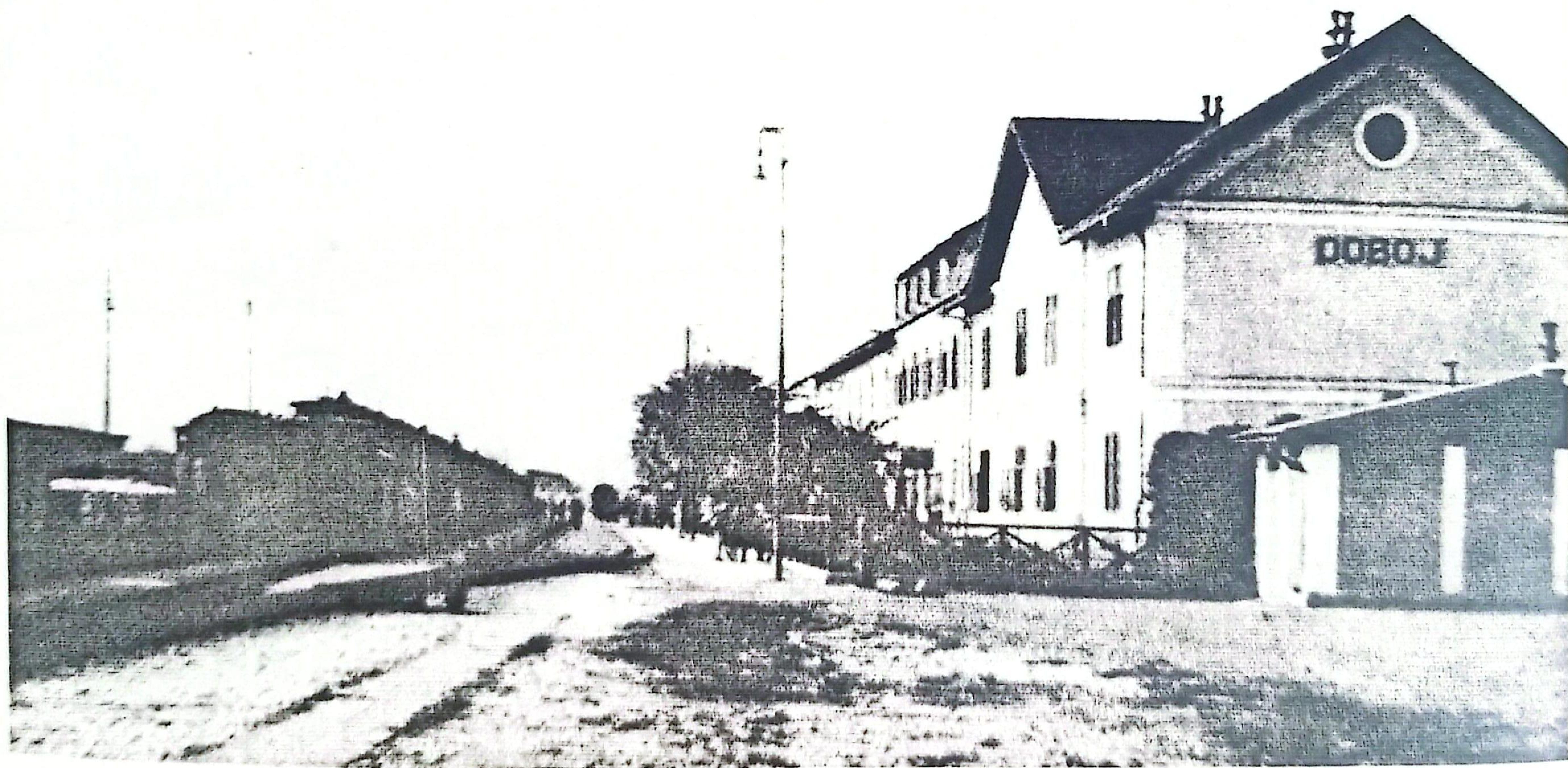
17.

18.

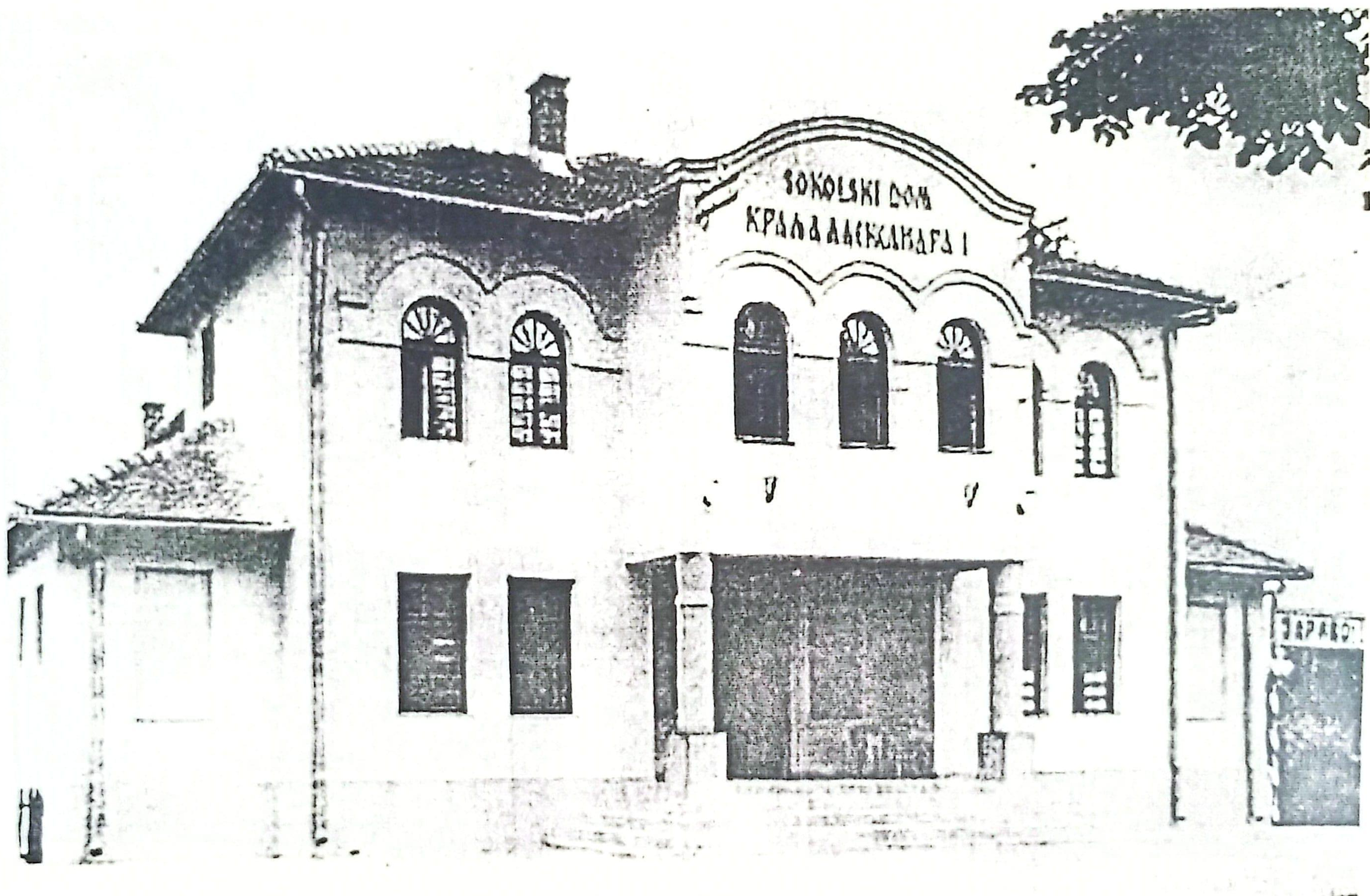
19.

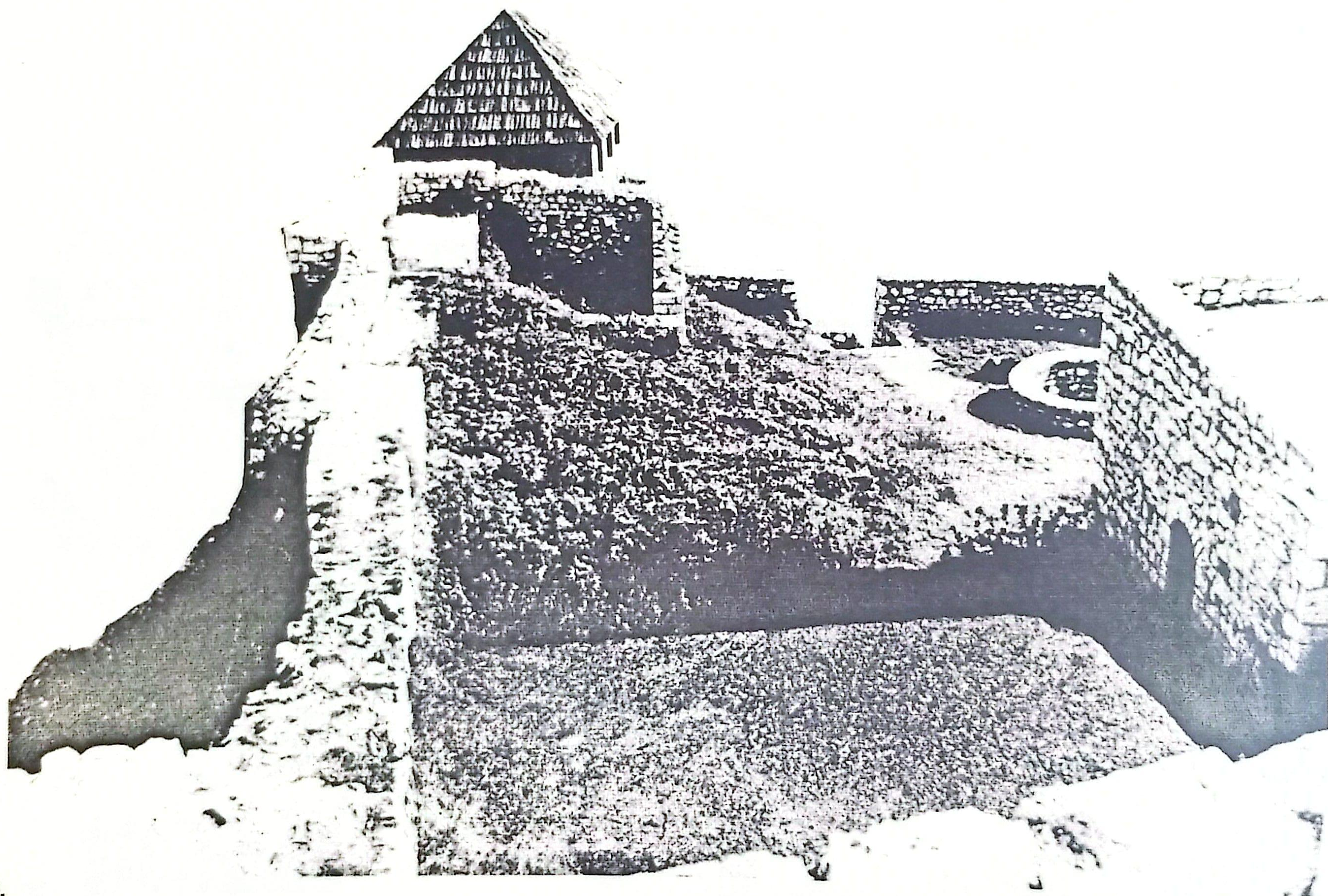
20.

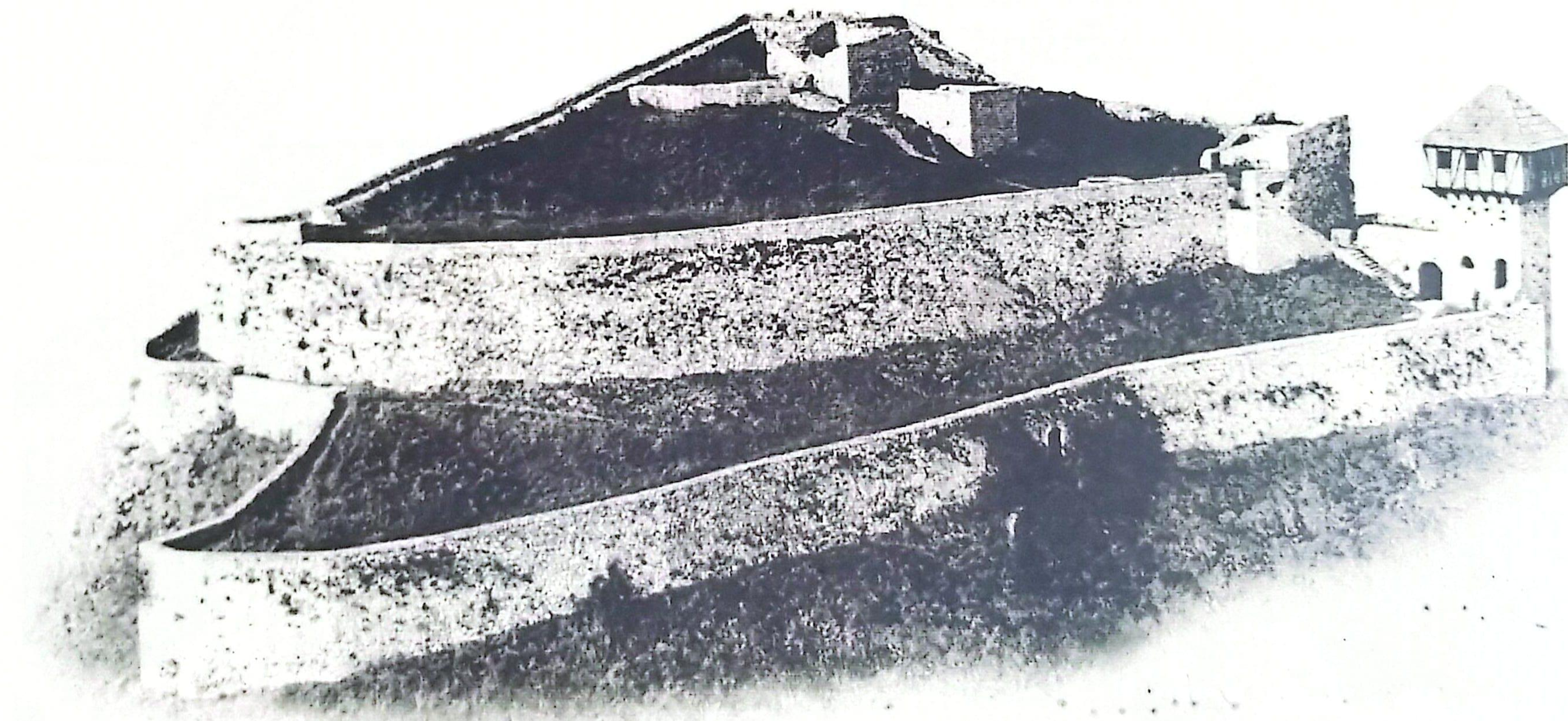
21.

22.

23.

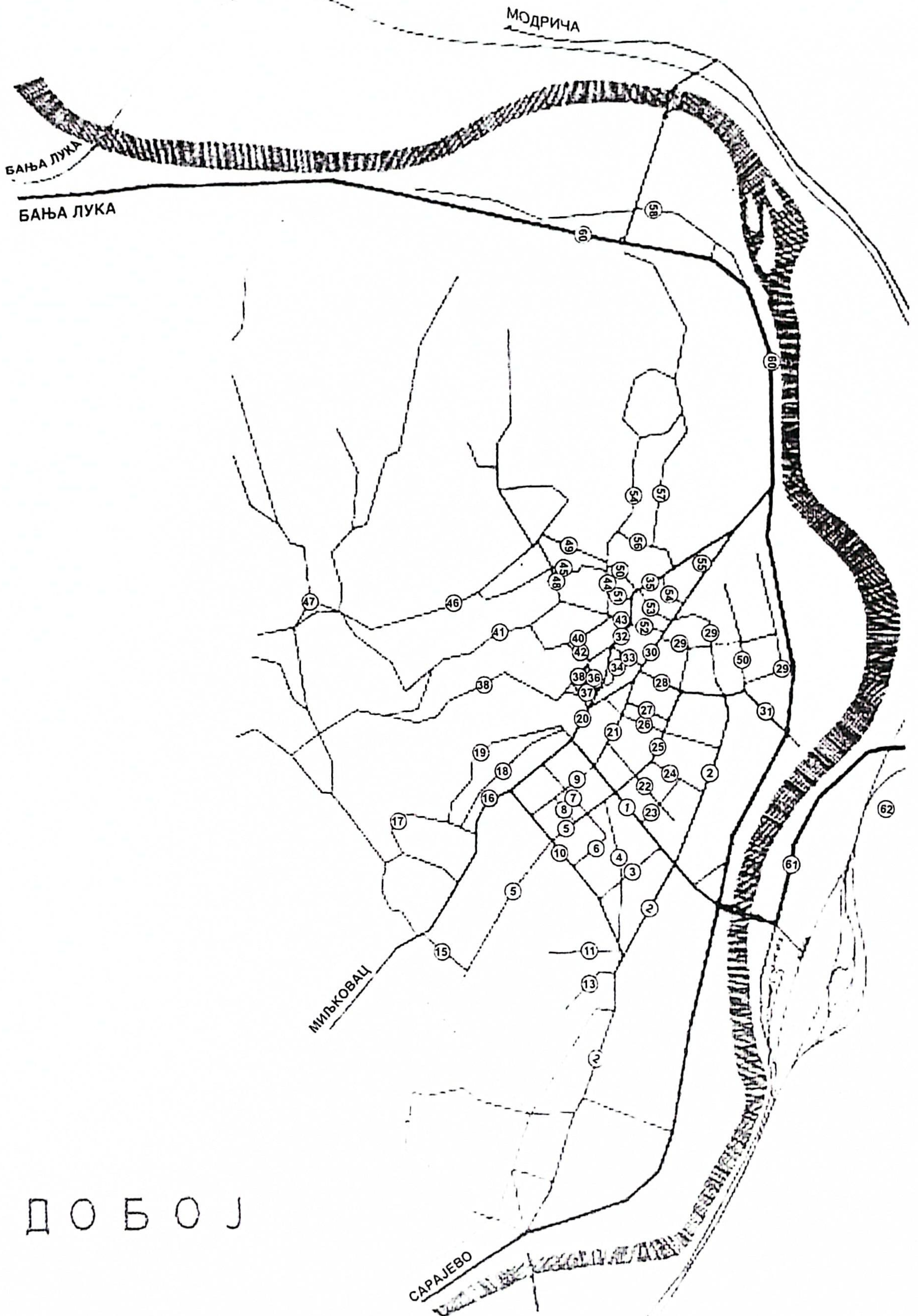
24.

25.

Нова номенклатура улица у Добоју

01. СВЕТОГ САВЕ
02. КНЕЗА МИЛОША (до улице Николе Тесле)
НИКОЛЕ ПАШИЋА (до раскрснице са улицом Српских Соколова)
03. СТЕФАНА ПРВОВЕНЧАНОГ
04. ВОЈВОДЕ СИНЂЕЛИЋА
05. ЦАРА ДУШАНА
06. ФИЛИПА ВИШЊИЋА
07. ХИЛАНДАРСКА
08. ЊЕГОШЕВА
09. КНЕЗА ЛАЗАРА
10. ЈУГ БОГДАНОВА
11. УСОРСКА
12. НИКОЛЕ ТЕСЛЕ
13. ТРЕБАВСКЕ БУНЕ
14. ДОБОЈСКЕ БРИГАДЕ
15. КАЈМАКЧАЛАНСКА
16. ВИДОВДАНСКА
17. РАШКА
18. БРАЋЕ ЈУГОВИЋА
19. МИЛОША ОБИЛИЋА
20. КРАЉА АЛЕКСАНДРА (завршава се н раскршћу са Поп Љубином)
21. НЕМАЊИНА
22. КРАЉА ПЕТРА I
23. КРАЉА ТВРТКА
24. ЂЕНЕРАЛА ДРАЖЕ
25. КРАЉА ДРАГУТИНА
26. КАРАЂОРЂЕВА
27. КНЕГИЊЕ МИЛИЦЕ
28. СРПСКИХ СОКОЛОВА
29. СОЛУНСКИХ ДОБРОВОЉАЦА
30. КОЛУБАРСКА
31. ВОЈВОДЕ МИШИЋА
32. ВОЈВОДЕ СТЕПЕ
33. АЛЕКСЕ ВИДАКОВИЋА
34. ПОП САВИНА
35. ПОП ЉУБИНА (до улице Крњинских српских бригада)
36. ЦВИЈЕТИНА ТОДИЋА
37. БРАНКА КОВАЧЕВИЋА
38. ОЗРЕНСКА
39. ЗДРАВКА МИШИЋА
40. ВУЧИЈАЧКЕ СРПСКЕ БРИГАДЕ
41. КАПЕТАН РАШИНА
42. СВЕТЕ ТРОЈИЦЕ
43. ТРГ ПЕТРОВДАНСКИХ ЖРТАВА
44. БАНОВИЋ СТРАХИЊЕ
45. ВОЈВОДЕ БОЈОВИЋА
46. КРАЈИНСКИХ БРИГАДА
47. МАРКА КРАЉЕВИЋА
48. ХАЈДУК ВЕЉКОВА
49. ЂУРЂЕВДАНСКА
50. СТАРИНЕ НОВАКА
51. СВЕТОГ НИКОЛЕ
52. ЋУПРИЈСКА
53. КРЊИНСКА
54. ВУЧЈАЧКА
55. ВАСИЛИЈА ОСТРОШКОГ
56. ТРЕБАВСКА
57. КАПЕТАНА ЛУКИЋА
58. КНИНСКА
59. ТРЕБАВСКЕ СРПСКЕ БРИГАДЕ
60. КРЊИНСКЕ СРПСКЕ БРИГАДЕ
61. ОЗРЕНСКИХ СРПСКИХ БРИГАДА
62. ПРИЗРЕНСКА

ДОБОЈ